

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

İMPARATORLUKTAN KÜRESELLEŞMEYE TÜRK
MİLLİYETÇİLİĞİ: MEHMET AKİF ERSOY VE EROL GÜNGÖR
MUKAYESESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Hasan Hüseyin ÇİFCİ

Niğde
Haziran, 2023

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

İMPARATORLUKTAN KÜRESELLEŞMEYE TÜRK
MİLLİYETÇİLİĞİ: MEHMET AKİF ERSOY VE EROL GÜNGÖR
MUKAYESESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Hasan Hüseyin ÇİFCİ

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Taner DEMİRKOL
Üye : Doç. Dr. Sefa USTA
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Abdullah KARATAŞ

Niğde
Haziran, 2023

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İmparatorluktan Küreselleşmeye Türk Milliyetçiliği: Mehmet Akif Ersoy ve Erol Güngör Mukayesesi” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullandığıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../...

Hasan Hüseyin ÇİFCİ

ÖN SÖZ

Bu çalışmanın hazırlanmasında, isteklerimi göz önünde bulundurup bana yardımcı olan danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Taner DEMİRKOL hocama teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca çalışmalarımda bana her türlü desteği veren kıymetli anneme, kıymetli babama ve değerli eşime teşekkür ederim.

Hasan Hüseyin ÇİFCİ

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**İMPARATORLUKTAN KÜRESELLEŞMEYE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ:
MEHMET AKİF ERSOY VE EROL GÜNGÖR MUKAYESESİ**

ÇİFCİ, Hasan Hüseyin
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Taner DEMİRKOL
Haziran 2023, 68 sayfa

Küreselleşme kavramı tartışılırken genellikle ülkelerin sınırlarına (sınırsızlıklarına) atıfta bulunmaktadır. Her ne kadar sınırlar tarihte önemini daima korumuş olsa da imparatorluklar döneminden ulus devlete geçişte ise sınırlar yeniden çizilerek yeni bir dünya düzeni kurulmuştur. Böylece küreselleşme ile bir bakıma sınırsızlığa atıfta bulunulmakta, küreselleşme ile sınırlar arasında ters ilişki görüldüğü belirtilmektedir. Küreselleşme ve imparatorluğun bu ters ilişkisi sınırlar üzerinden açıklanabilir. İmparatorluk döneminde sınırsızlıktan sınırlara doğru bir gidiş örneklendirilebilirken, küreselleşme kavramı sınırlardan sınırsızlığa doğru bir gidişi telkin etmektedir.

Ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alanları doğrudan etkilemesi nedeniyle küreselleşme kavramı hayatın her alanına nüfuz etmeyi başarmış bir kavramdır. Bu geniş yelpazeli küreselleşme kavramı yaşanan pandemi süreci, devamındaki savaşlar ve göç olgusu nedeniyle ulus devlet ve milliyetçilik tartışmalarını da alevlendirmiştir.

Kültürel bir temeli olması ve ulus devlet olma sürecindeki dinamikleri nedeniyle Türk milliyetçiliği genelde muhafazakârlık ile modernlik arasında gelgitler yaşamıştır. Bu minvalde; çalışmamız, İmparatorluk döneminde yaşamış Mehmet Akif Ersoy ve küreselleşmenin somut nüvelerinin görüldüğü dönemde yaşamış Erol Güngör üzerinden Türk milliyetçiliğine odaklanmaktadır.

Küreselleşmenin kültür eksenli tahripkâr sonuçlarına Türk milliyetçiliği çerçevesinde iki farklı dönemde de benzer tepkilerin olduğuna değinilmiştir. Bu tepkiler genel olarak kültür, din ve milli birlik odaklıdır. Çalışmanın sonucunda İslamcılık ve milliyetçiliğin mutualist ilişkisine dikkat çekilmiştir.

Tartışma kapsamında Mehmet Akif Ersoy'un ve Erol Güngör'n yazdıklarına bir başka ifade ile esas olarak birincil kaynaklara yer verilmiştir. Tartışmayı geliştirmek adına ikincil kaynaklara da başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, küreselleşme, Erol Güngör, Mehmet Akif Ersoy

**ABSTRACT
MASTER THESIS**

**TURKISH NATIONALISM FROM EMPIRE TO GLOBALIZATION: A
COMPARATIVE ANALYSIS OF MEHMET AKİF ERSOY AND EROL
GÜNGÖR**

**ÇİFCİ, Hasan Hüseyin
Public Administration**

**Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Taner DEMİRKOL
June 2023, 68 pages**

When discussing the concept of globalization, reference is usually made to the borders (borderlessness) of countries. Although borders have always maintained their importance in history, in the transition from the period of empires to the nation-state, borders were redrawn and a new world order was established. Thus, globalization refers to borderlessness in a way, and it is stated that there is an inverse relationship between globalization and borders. This inverse relationship between globalization and empire can be explained through borders. While during the imperial period, a movement from borderlessness to borders can be exemplified, the concept of globalization suggests a movement from borders to borderlessness.

The concept of globalization is a concept that has managed to permeate every aspect of life as it directly affects economic, political, social, and cultural fields. This wide-ranging concept of globalization has also inflamed the debates on the nation-state and nationalism due to the pandemic process, the subsequent wars, and the phenomenon of migration.

Due to its cultural basis and the dynamics in the process of becoming a nation-state, Turkish nationalism has generally experienced tides between conservatism and modernity. In this respect, our study focuses on Turkish nationalism through Mehmet Akif Ersoy, who lived in the Imperial period, and Erol Güngör, who lived in the period when the concrete nuclei of globalization were seen.

It has been mentioned that there were similar reactions to the destructive results of globalization on the axis of culture within the framework of Turkish nationalism in two different periods. These reactions are generally focused on culture, religion, and national unity. At the end of the study, the mutualist relationship between Islamism and nationalism is emphasized.

Within the scope of the discussion, the writings of Mehmet Akif Ersoy and Erol Güngör, in other words, mainly primary sources were included. Secondary sources were also used to develop the discussion

Key Words: Nationalism, Globalization, Erol Güngör, Mehmet Akif Ersoy

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İMPARATORLUKTAN KÜRESELLEŞMEYE

1.1. İMPARATORLUĞUN SON DÖNEMİNE GENEL BAKIŞ.....	9
1.2. KURTULUŞ REÇETELERİ: İMPARATORLUĞUN SON DÖNEMİNDE FİKİR AKIMLARI.....	12
1.2.1. Osmanlıcılık.....	14
1.2.2. İslamcılık.....	15
1.2.3. Batıcılık.....	17
1.2.4. Türkçülük.....	20
1.3. İMPARATORLUĞUN SON DÖNEMİNDE KAVRAMLAR	22
1.4. KÜRESELLEŞME KAVRAMI.....	22
1.4.1. Küreselleşme Tanımları	23
1.4.2. Küreselleşme, Ulus Devlet ve Kimlik	27
1.5. TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ.....	31
1.5.1. Millet ve Milliyetçilik	31
1.5.2. Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Serüveni.....	33
1.5.3. Küreselleşme Karşısında Türk Milliyetçiliği	35

İKİNCİ BÖLÜM

MEHMET AKİF ERSOY VE EROL GÜNGÖR MUKAYESESİ

2.1. MEHMET AKİF ERSOY	38
------------------------------	----

2.2. MEHMET AKİF ERSOY'DA KAVRAMLAR	40
2.3. EROL GÜNGÖR.....	47
2.4. EROL GÜNGÖR'DE KAVRAMLAR	50
2.5. MEHMET AKİF ERSOY VE EROL GÜNGÖR MUKAYESESİ.....	54
SONUÇ.....	60
KAYNAKÇA.....	64

GİRİŞ

Siyaset kuramcısı Edmund Burke, Fransız İhtilali'ni, yaşanan ana kadar dünyadaki en şaşırtıcı hadise olarak tanımlamıştı (Alatlı, 2023). Edmund Burke'ün o dönemde söylediği söz, sonucu itibarıyla hâlâ geçerliliğini korumakta olup nitekim dönemi itibarıyla gücü elinde bulunduran kilisenin, dinî hegemonyasının hüküm sürdüğü Fransa'da yaşanan gelişmeler çeşitli dinamiklere sahip farklı coğrafyaları da etkisi altına aldığı görülmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki fikir akımlarında da Fransız İhtilali'nin etkileri görülmekteydi. İmparatorluğun kötü gidişatını durdurmak ve İmparatorluğun devamını sağlamak için ortaya atılan fikir akımlarının yanı sıra İmparatorluğun yıkılması adına mücadele veren ve Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan akımlardan etkilenen fikir akımları da görülmektedir. Bu duruma bir de Düvel-i Muazzama'nın hedeflerinin eklenmesi ile dönemin Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarmaya yönelik fikir akımları imparatorluğun yıkılması sürecini durduramamıştır.

Fransız İhtilali'nden yayılan dalga, doğrudan İmparatorlukları etkilemiş, Osmanlı İmparatorluğu da bu gelişmelerden uzak kalamamıştır. Osmanlı İmparatorluğu da bu gelişmeye çözüm olarak "Osmanlıcılık" fikrine sarılmıştır. Bir nevi imparatorluk vatandaşlığı olarak nitelendirilebilecek bu akım, sonrasında çıkacak fikir akımlarının oluşmasına da ön ayak olmuştur. İmparatorluğun tüm unsurlarını "Osmanlı" çatısı altına sokarak statükonun devamı sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak özellikle Tanzimat ve Islahat Fermanlarının halk üzerinde yaptığı etki, Osmanlıcılık akımının imparatorluk içerisinde nüfuzunu azaltmış ve statükonun devamının sağlanması amacının da gerçekleşmesine engel teşkil ettiği görülmektedir.

Sırpların ve Rumların isyanları ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu, hedef kitlesini değiştirerek, geniş İslam coğrafyasına yönelmiştir. Böylelikle Osmanlıcılık akımının yerini yavaş yavaş İslamcılık almaya başlamıştır. Özellikle II. Abdülhamid'in politikaları neticesinde "halifelik" unvanı ön plana çıkartılarak, imparatorluk içerisindeki ve uluslararası alandaki kötü gidişatı durdurmak amaçlanmıştır. Ancak İmparatorluk içinde yaşayan Müslüman unsurların isyanı ve özellikle Düvel-i Muazzama'nın Arap Yarımadası'ndaki politikaları neticesinde İslamcılık fikri popülerliğini kaybetmiştir.

Bu dönemde yaşanan toprak kayıpları Anadolu'daki Türk nüfusun yoğunluğunu zorunlu olarak artmasına sebep teşkil etmiştir. Toprak kayıplarının sürdüğü bu dönemde zorluk içinde yaşayan Anadolu halkı, “Türkçülük” fikrini ortaya atan aydınların ve yöneticilerin işlerini daha da kolaylaşmasına sebep olmuştur. Özellikle Orta Asya Türklerinin Anadolu odaklı düşünceleri ve Anadolu'da olan aydınlarla buluşmaları, Türkçülük fikrinin kuvvetlenmesini sağladığı söylenebilir. Bu süreçte Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı ve Ziya Gökalp gibi aydınlar Türkçülük akımının yayılmasına öncülük ederek, Türkçülüğün gelişmesi ve yayılıp taraftar toplamasında önemli etkileri olduğu görülebilmektedir.

Dünyada yaşanan gelişmeler de imparatorluktan ulus devlete geçmeyi bir zorunluluk hâline getirmiştir. Avusturya Macaristan İmparatorluğu gibi bu dönem içerisinde farklı imparatorlukların da tarih sahnesinden çekilmesi, duruma örnek olarak gösterilebilir. Daha sonraki süreçte Türkiye Cumhuriyeti de “Türkçülük” fikrini kurucu fikir akımı olarak benimsemiş ve çağın getirdiği uluslaşma sürecine hızla girmiştir. İmparatorluğun son döneminde yaşanan bu gelişmeler sınır değişimi ya da yeni bir dünya düzeni kurulması için sınır taksimi olarak da yorumlanabilmektedir.

Sınırlar arası etkileşim, tarihin birçok döneminde yeni gelişmeleri tetikleyen en önemli etkenlerden biri olmuştur. Tarihin eski zamanlarında ticaretin devamlılığı için ticaret güzergâhlarının kontrolü önemliyken, daha sonraki süreçte dünyada üretilen ürünlerin satılması için pazar bulunması da aynı öneme haiz duruma gelmiştir. Ancak ticari ilişkiler sadece kendi içerisinde sınırlı kalmamaktadır. Ticari ilişkiler nedeniyle farklı kültürler arasında etkileşimler ve aktarımlar da yaşanması olağan bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Başlangıçta bu ticari ilişkiler kısa mesafeli gerçekleşse bile, yeni yolların keşfedilmesi ile uzak mesafeler arasında da ticari ilişkilerin ve buna bağlı etkileşimlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Sanayi Devrimi, ticari ilişkilerin sınırlarını önceki dönemlere nazaran daha da geliştirmiş ve çeşitlendirmiştir.

Küreselleşme kavramı bu noktada önem arz etmektedir. Sınırlar arası bilgi ve sermaye transferinin artışı günümüz itibarı ile çeşitli tartışmalara neden olan bir hâle dönüşmüştür. Nitekim bu durum süratle değişen gündemlere, insanları etkileyen trendlere hatta ülkeler arası rekabette kullanılan araçlara değin çeşitlilik göstermektedir. Bu kavram “çağ” isimlerinde, bu isimlerin çeşitliliğinde ve çağa

verilen anlamlarda görebilmektedir. Uzay çağı, bilgi çağı, dijital çağ gibi isimlendirmeler bu duruma oldukça iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Küreselleşmenin; ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel alanlara yaptığı hızlı etki, bir yandan küreselleşmeyi kaçınılmaz kılarken diğer yandan küreselleşmenin bir araç olarak baskı unsuruna dönüştüğü yorumlarına neden olabilmektedir. Özellikle ekonomik anlamda küreselleşmenin katalizör görevini üstlenen uluslararası kuruluşların çalışmaları, gelişmekte olan ülkeler açısından olumlu veya olumsuz anlamda çeşitli tartışmaları beraberinde getirmektedir. Ekonomik anlamda ortaya çıkan tartışmalarla küreselleşme kavramı, kültürel anlamda da tartışmaları etkilemiştir.

Kültürel küreselleşme kavramı genel anlamda tek tipleşme olarak yorumlanırken; sadece bir medeniyetin kültürünün dünyaya yayılan hegemon kültür olması, küreselleşme kavramının tek yönlülüğünü ortaya koyması açısından oldukça önem arz etmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki gündelik hayatın yansımalarının Irak'ta, Malezya'da ya da Güney Afrika'da da görülür hale gelmesi, doğal olarak, yeni emperyalizmin küreselleşme kavramı üzerinden oluşturduğu tartışmaların da artmasına neden olmaktadır.

Sınırların ortadan kalkması, sermaye dolaşımının serbestliği ve tedarik zincirlerinin kuvvetlenmesi gibi olgular küreselleşmenin eşsizliğini dair yorumlara sebep olurken; pandemi ve sonrasında yaşanan savaşlar nedeniyle artan göç olgusu bu temellendirmelerin hepsini tartışılır hâle getirmiştir. Tüm bu gelişmeler milliyetçiliğin artışının gerekçesi olarak gösterilirken, ulus devletlerin varlığı ve önemi yeniden gündeme gelmiş ve bir tartışma odağı olarak karşımıza çıkmıştır.

Milliyetçilik, küreselleşme tartışmalarıyla birlikte daha fazla gündeme gelen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tartışmalar ekseninde Türk Milliyetçiliği, milliyetçilik türleri arasında içeriğinde birden fazla etkeni bulundurması sebebiyle önemli bir konuma gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılma sürecinde gündemde olan milliyetçilik kavramı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasında da önemli bir rol üstlenmektedir.

Türk milliyetçiliğinin gelişim evresinde İslamcılık ile girdiği mutualist ilişki, kültürel muhafazakârlık açısından önemli bir konum arz etmektedir. Mehmet Akif Ersoy ve Erol Güngör bu durumun merkezinde yer alan ideolojik fikirleri ile öne

çıkılmışlardır. Mehmet Akif Ersoy'un imparatorluğun yıkılma evresinde giriştiği siyasi faaliyetler ile devamında Kurtuluş Savaşı'nda "kelam komutanlığını" üstlenmesi ve aynı şekilde Erol Güngör' nde, küreselleşme kavramının nüvelerinin görüldüğü bir dönemde, Soğuk Savaş'ın etkisi altında kültür üzerinden bu konuya değinmesi çalışmamızın ana ekseninde Mehmet Akif Ersoy'un ve Erol Güngör' n görüşlerinin incelenmesini gerekli hale getirmiştir.

Bu çalışmada küreselleşme ve milliyetçilik ilişkisi üzerinden Mehmet Akif Ersoy ve Erol Güngör, yaşadıkları dönemdeki görüşleri itibariyle mukayese için incelenmeye çalışılmıştır. Mehmet Akif Ersoy'un yaşadığı dönem, imparatorluktan ulus devlete geçişin kırılma dönemi olarak ele alınmaktadır. Bir başka ifadeyle Mehmet Akif Ersoy, milliyetçilik kavramının devlet içerisinde şekillendiği bir dönemde yaşamış ve gelişmelere yakinen şahit olmuştur. Erol Güngör ise küreselleşme kavramının hazırlık safhasında, sınırların ortadan kalktığı yorumlarının ilk örneklerinin tartışıldığı bir dönemde, Soğuk Savaş'ın etkisi altında, iki büyük gücün mücadelesi esnasında yaşamıştır. Kısacası Erol Güngör, milliyetçilik tartışmalarının küreselleşme kavramıyla alevlendiği bir zamanın başlangıcı sayılabilecek bir dönemde görüşlerini ortaya koymuştur. Bu minvalde söz konusu iki ismin; din ve modernleşme konularındaki görüşleri, zaman bakımından Türk milliyetçiliği özeline önem arz etmektedir.

Farklı dönemlerde benzer konuları tartışan Mehmet Akif Ersoy ve Erol Güngör' n düşünceleri, imparatorluktan küreselleşmeye değin yaşanan kırılmaları ve uzlaşmaları ortaya koyması açısından oldukça önemlidir. Çalışmanın odak noktasında olan bu iki ismin milliyetçilik anlayışları değerlendirilirken, kültüre dair olan bakışları ise konu itibarıyla yol gösterici nitelikte olduğu değerlendirilebilir.

Dinin ve modernleşmenin milliyetçilik kavramıyla ilişkisi hakkındaki görüşleriyle dikkat çeken Mehmet Akif Ersoy ve Erol Güngör; Türk milliyetçiliğinin bu alandaki tartışmalarında  n plandadırlar. Özellikle dönemleri itibarıyla düşünüldüğünde, milliyetçiliğe bakışları, literatür içerisinde bu konuda yapılmış çeşitli çalışmaların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Öte yandan literatür içerisinde tekil çalışmalar mevcut olsa da dikkate değer karşılaştırmalı bir çalışmaya rastlanamamıştır. Bu alışma ile literatüre bir katkı sağlama temel amaç olarak benimsenmiştir.

Çalışma kapsamında ele alınan şahsiyetler hakkında literatür tarandığında çeşitli çalışmalar görülebilmektedir. Prof. Dr. E. Cüneyt Akalın danışmanlığında, 2020 tarihinde, Zeynep Durdudiler tarafından hazırlanan “Mehmet Akif Ersoy'un Milliyetçilik Anlayışı” başlıklı yüksek lisans tezi konuyla benzer nitelik taşımaktadır. Prof. Dr. Yusuf Benli danışmanlığında, Osman Cebeci tarafından 2019 yılında hazırlanan “Mehmet Akif Ersoy'un İslamcılıkla İlişkisi (1873-1936)” başlıklı yüksek lisans tezi; Doç. Dr. Yumni Sezen danışmanlığında, 1995 yılında Ahmet Faruk Kılıç tarafından hazırlanan “Mehmet Akif Ersoy'un Din ve Toplum Anlayışı” başlıklı tezi; Yrd. Doç. Dr. Ahmet Bağlıoğlu danışmanlığında, 2009 yılında Hasan Kaya tarafından hazırlanan “Mehmet Akif Ersoy'un Dini ve Siyasi Fikirleri” başlıklı tezi bu çalışmanın konusuyla ilişkilidir. Erol Güngör hakkında ise ulusal tez merkezinde kayıtlı 37 tez bulunmaktadır. Bu tezlerden sadece 2 tanesi doktora çalışması olup 35 tanesi yüksek lisans tezidir. Bu tezler “sosyoloji”, “din”, “siyasal bilimler”, “hukuk”, “eğitim öğretim”, “tarih” ve “Türk inkılap tarihi” alanlarında yazılmıştır. Doç. Dr. Bengül Güngörmez Akosman danışmanlığında, 2020 tarihinde Gamze Nur Aydın tarafından hazırlanan “Küreselleşen Modernleşme ve Kültür: Erol Güngör Örneği” başlıklı yüksek lisans tezi; yine 2020 tarihinde Prof. Dr. Hakkı Büyükbaş danışmanlığında, Murat Titizbaş tarafından hazırlanan “Erol Güngör'e Göre Türk Toplumunda Milliyetçilik ve Din Meselesi” başlıklı tezi; 2007 yılında, Yrd. Doç. Dr. Ayhan Doğan danışmanlığında, Cihan Kara tarafından hazırlanan “Erol Güngör'de Milliyetçilik” başlıklı yüksek lisans tezi konuyla ilişkilidir.¹

Mehmet Akif Ersoy'un en önemli eserlerinden birisi olan “Safahat” bu çalışma için önemli bir dayanak teşkil etmektedir. Ayrıca “Sırât-ı Müstakîm” ve “Sebîlürreşâd” dergilerinin ilgili sayıları da oldukça önemlidir. Aynı zamanda Mehmet Akif'in yakınında bulunmuş ve Akif hakkında eserler vermiş yazarların da eserleri önemli kaynaklar arasında yer almaktadır.

Eşref Edib Fergan'ın “Mehmed Âkif Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları” isimli eseri, Cemal Kutay'ın “Mehmet Âkif Ersoy, Hayatı, Seciyesi, Sanatı” eseri ve Hasan Basri Çantay'ın “Akifnâme”si Mehmet Akif'in yakınında bulunmuş ve Akif hakkında eserler vermiş yazarların eserlerine örnek olarak gösterilebilir.

¹ Konuyla ilgili makale, kitap vb. kaynaklar literatür taraması bölümünde verileceği için burada ayrıca değinilmemiştir.

Erol Güngör'n ise 1963 yılında yayımlanan ‘‘Türkiye’de Misyoner Faaliyetleri’’, 1975 yılında yayımlanan ‘‘Türk Kültürü ve Milliyetçilik’’, 1980 yılında yayımlanan ‘‘Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik’’, 1981 yılında yayınlanan ‘‘İşlam’ın Bugünkü Meseleleri’’, 1982 yılında yayımlanan ‘‘Dünden Bugünden Tarih, Kültür, Milliyetçilik’’, 1982’de yayımlanan ‘‘İşlam Tasavvufunun Meseleleri’’, 1988’de yayımlanan ‘‘Tarihte Türkler’’, 1995 yılında yayımlanan ‘‘Sosyal Meseleler ve Aydınlar’’ kitapları da bu husustaki önemli kaynaklar arasında sayılabilir.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere Mehmet Akif Ersoy ve Erol Güngör hakkında benzer nitelikte tekil çalışmalar, karşılaştırmalı bir çalışmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bu alışma iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm ‘‘İmparatorluktan Küreselleşmeye: Türk Milliyetçiliği’’ başlığını taşımaktadır. Bu bölümde imparatorluğun son dönemine genel bir bakış açısı sergilenecektir. Devamında ise imparatorluğu içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için ortaya atılan Osmanlıcılık, Batıcılık, İşlamlıcılık ve Türkçülük gibi fikir akımlarına kısaca değinilecektir. Söz konusu tartışmalardan sonra küreselleşme kavramının gelişim süreci ele alınacaktır. Küreselleşme kavramında tanım birliğinin olmaması, sosyal bilimler açısından her ne kadar bir kazanım olsa da bu çalışma için bir güçlük doğurmuştur. Böylece alışma kapsamında merkeze alınacak tanımın belirlenebilmesi için küreselleşme tanımlarının tartışıldığı ayrı bir başlığa yer verilmiştir. Küreselleşme tanımları irdelenerek çalışmada merkeze alınacak tanım ortaya konulmuştur. Küreselleşmenin ulus devlet ile ilişkisi bu çalışma kapsamında yol gösterici olan bir diğer konudur. Nitekim, küreselleşme rakip olarak kendine ulus devletleri seçmiştir. Sınırların yıkılması, çokuluslu şirketlerin daha aktif olması için sınırların saydamlığı gerekmektedir. Bu durumun sonucu olarak kimlik, millet ve milliyetçilik tartışmaları gündemde yer almaktadır.

Yaşanılan pandemi süreci ve devamındaki savaşlar g olgusunun daha da hararetlenmesine neden olmuştur. Hlihazırda küreselleşme literatüründe yer alan küreselleşmenin adaletsizliği doğurduğuna yönelik tartışmaların üzerine uluslararası göçün hızlı artışı, küreselleşme ve milliyetçilik arasındaki bağlantıyı ve ilişkiyi tekrar gündeme getirmiş görünmektedir. ‘‘Kültürel hegemonyanın tüm dünyayı etkisi altına alması yerelleşmeyi; buna bağlı olarak da milliyetçiliği artırmaktadır.’’ yorumuna ilişkin tartışmalar ise günden güne çoğalmaktadır.

İlk bölümün sonunda ise “Türk Milliyetçiliği” başlığı ile millet ve milliyetçilik kavramlarına genel bir bakış sergilenmeye çalışılmıştır. Bunun devamında farklı milliyetçilik türlerinin kabulünden hareketle Kemalist milliyetçilik, muhafazakâr milliyetçilik, Turancı milliyetçilik kavramlarına değinilmiştir. Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışı ve günümüzdeki anlamı da çalışmada yer almaktadır. Konuyla ilgili olarak küreselleşme kavramının milliyetçilik ile ilişkisi ve küreselleşme kavramının sorunlarına Türk milliyetçiliğinin verdiği cevaplar da bu çalışmanın kapsamında ele alınmaya çalışılmıştır.

İkinci ve son bölüm ise “Mehmet Akif Ersoy ve Erol Güngör Mukayesesi” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Mehmet Akif Ersoy’un hayatına kısaca değinilmiştir. Aynı zamanda Mehmet Akif Ersoy’un çevresi ve fikir dünyasının oluşma havzası da incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın konusu ve kapsamı d hilinde Erol Güngör’ n özellikle milliyetçilik ve kültür konularındaki fikirlerine de yer verilmiştir. Devamında ise çalışmanın konusu olan iki şahsiyetin fikirlerinin farklı dinamikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın konusunu teşkil eden iki şahsiyetin de literatür içerisindeki yoğun bir şekilde yer alan biyografileri, bu çalışmada bir ana odak unsuru teşkil etmemektedir.

Milliyetçilik kavramı, imparatorluğun yıkılmasından sonra kurulan yeni Türk devletinin temeli olarak ortaya çıkmaktadır. Çok uluslu bir yapıdan tek millet anlayışına evrilen bir zamanda yaşayan Mehmet Akif Ersoy’un fikirleri, bu nedenle oldukça önem arz etmektedir. Nitekim aradan geçen zaman, bu durumun devamında küreselleşme tartişmalarıyla sınırların ortadan kalktığı düşüncesini gün yüzüne çıkartmıştır. Erol Güngör ise bu tartişmaların çıkış zamanında milliyetçilik kavramı hakkında teorik bilgiler sunmuştur.

Bu iki kritik dönemde benzer konularda fikir üreten Mehmet Akif Ersoy ve Erol Güngör; zamanlarının ötesinde, Türk milliyetçiliğinin önemli konularında yorumlarda bulunmuşlardır. Özellikle milliyetiliğın, modernleşme ve din konularıyla ilişkisi bu dönemleri etkilemiştir. Kültür kavramı çerçevesinde din-milliyetçilik ve modernleşme-milliyetçilik ilişkisi üzerinden yapılacak bir çalışma hem Erol Güngör ve Mehmet Akif Ersoy’u daha iyi anlama fırsatı verirken hem de bu çalışmanın günümüz milliyetçilik tartişmalarına bir katkı sunması beklenmektedir.

Bu minvalde çalışmada imparatorluğun son dönemi ve küreselleşme tartışmalarının içinde Türk milliyetçiliğinin özelliklerine değinilmeye çalışılacak ve Mehmet Akif Ersoy ile Erol Güngör’n Türk milliyetçiliği ekseninde kültür ve modernleşme kavramlarına bakışları aktarılmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İMPARATORLUKTAN KÜRESELLEŞMEYE

1.1.İMPARATORLUĞUN SON DÖNEMİNE GENEL BAKIŞ

Türkler, tarih boyunca devletsiz yaşayamamış nadir milletlerdendir. Bu durum temelde diğer milletlerden farklı olarak iki nedene dayandırılabilir. Öncelikle, kurulan devletlerin yıkılması ile çok geçmeden yeni devlet kurma maharetini Türkler göstermiştir. Bu maharetin bir diğer sonucu ise sürekli bir birikim ve metot aktarımına neden olmasıdır. Böylelikle teşkilat yapılanması her geçen gün kendini hem zamanın ihtiyaçlarına göre şekillendirmiş hem de geçmişle sıkı bağını koruyarak devam etmiştir. Türklerin diğer milletlerden bir diğer farkı ise zaman ve mekân yorumlamasında ortaya çıkmaktadır. Zaman açısından sürekli bir devamlılığın olması, yıkılan Selçuklu Devleti'nin mirasını Osmanlı İmparatorluğu'nun devralması, akabinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun hem kurumlarını devam ettirmesi hem de Osmanlı İmparatorluğu bürokrasisinin Türkiye Cumhuriyeti'ni kurması, bu sürekliliğin kanıtıdır. Mekân olarak ise dünya üzerinde benzerine az rastlanan bir durum mevcuttur. Türkler, devlet kurmak için belli bir coğrafyaya hapsedilmemişlerdir. Tarih boyunca Orta Asya, Ortadoğu ve Anadolu başta olmak üzere diğer kıta ve bölgelerde de devlet kurma kabiliyetini göstermişlerdir.

Yukarıda değinildiği gibi bu kabiliyet ve maharet en net biçimde Osmanlı İmparatorluğu'nda, bir diğer deyişle Devlet-i Aliyye'de kendini göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu, dünyanın ciddi bir kısmına doğrudan, diğer kısmına ise dolaylı olarak etki etmiştir. Altı yüzyılı aşkın bir süre hüküm süren imparatorluk bünyesinde millet, din ve mezhep çeşitliliği olmak üzere neredeyse tüm farklılıkları bünyesinde barındırmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu çağın getirdiği savaşlar ile “gün geçirme dönemi²”nde diğer milletlerden farklı olarak operasyon sahasının maalesef içerisinde bulunmuştur. Bu minvalde 18. yüzyıldan başlamak üzere özellikle 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ciddi bir kısmında savaşların genelde Türk topraklarında gerçekleştiği hatırlanabilir.

İmparatorluğun son zamanları; savaşlar, isyanlar ve ekonomik dar boğazın yanında, fikrî olarak “İmparatorluk nasıl kurtulur?” sorusunun cevabı aranarak

2 Gün geçirme olarak ifade edilen dönem de sürekli savaşların yaşanmasına atıf yapılmıştır. Günlerin artık savaşlardan ibaret olduğu ve yeni günün geçen günden bir farkının kalmadığı vurgulanmak istenmiştir.

geçmiştir. Genellikle 16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun dönüm noktası olarak görülmektedir. 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu açısından ilk büyük toprak kaybının gerçekleştiği antlaşmadır. Bu tarih aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nda, Batı'ya gittikçe daha fazla yönelen bir sürecin de başlangıç noktasıdır. Nitekim bu tarihten sonraki reformların genel itibarı ile Batı'yı örnek alarak yapılması açıkça görülen bir sonuçtur.

Osmanlı İmparatorluğu bu süreçle uğraşırken, dönemin güçlenen toplumlari sanayileşme adına büyük adımlar atmak ile meşguldür. Özellikle İngiltere ve Fransa'nın giriştiği bu mücadele devamında hammadde ve pazar arayışı nedeniyle Napolyon'un Mısır işgaline kadar varmış ve devamında Cihan Harbi'ne giden yolu hazırlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu, bu sıkıntılı süreci iç dinamiklerindeki hareketlenmelerde de yaşamaktadır. Bu durumun kısmen önünü alabilmek, kısmen de Batı ile ilişkilerde bir orta yol bulabilmek adına, 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu ilan etmiştir. Tanzimat Fermanı ile birlikte toplumda, özellikle gayrimüslim nüfusun taleplerinin karşılanmaya çalışılması, Müslüman-Türk toplumunda sorunlar oluşturmuştur. Aynı zamanda Yahudi ve Ermenilerde de aynı hoşnutsuzluk mevcuttur. İlginç taraf ise bu Ferman, Osmanlı toplumundaki unsurları eşitlik kavramına yaklaştırmak için ilan edilerek olumlu sonuçlar doğurması beklenirken, gayrimüslim tebaanın dahi bir kısmında da sorunlara yol açmıştır.

Tanzimat ve Islahat sürecini nüfus bakımından da değerlendirmek gerektiğini düşünürsek, 1844 yılında İmparatorlukta yapılan nüfus sayımı sonucunda karşılaştığımız tablo şudur; İmparatorlukta toplam 35.000.000 insan yaşamaktadır. 15.000.000 insan Avrupa topraklarında, 16.050.000 insan Anadolu ve Arap yarımadasında, 3.800.000 insan ise Afrika kısmında kalan topraklarında yaşamaktadır. Etnik kimlik dağılımı ise; 12.890.000 Türk, 7.200.000 Slav ve Slavlaşmış topluluklar, 1.500.000 Arnavut, 2.000.000 Rum, 2.400.000 Ermeni, 170.000 Yahudi, 230.000 Tatar, 4.700.000 Arap, 235.000 Suriyeli, 25.000 Dürzi'dir. Dini olarak nüfuslar ise; 20.550.000 Müslüman, 13.730.000 Ortodoks, 900.000 Katolik, 170.000 Yahudi'den oluşmaktadır. Elimizdeki veriler bize gayrimüslimlerin nüfusunun Müslüman nüfusa yaklaştığını göstermektedir. Nitekim İmparatorluğun temelini oluşturan Müslüman Türklere fazla gayrimüslim vardır. Bu da yönetimi elinde bulunduran çoğunluğun artık azınlık konumuna gerilediğinin göstergesidir. Tanzimat ve Islahat çalışmalarının ne kadar elzem bir hal aldığı gözler önündedir. (Caner, 2021: 78)

İç dinamiklerde yaşanan sorunların daha net anlaşılması için Osmanlı millet sistemine değinmek bir zorunluluktur. Farklı din, dil ve ırktan insanların uzun yıllar boyunca bir arada yaşamasını sağlayan millet sistemi, özgürlük ve kardeşlik kavramları ile ortaya çıkan Fransız İhtilali'ne kadar hoşgörü anlayışı ile devam etmiştir. Millet sistemi içinde tüm unsurlar kendi din ve geleneklerine göre yaşamlarını sürdürürken aynı zamanda hukuki işlerini de genel olarak kendi dinî yargıları içinde çözüme hakkına sahiplerdi. Fakat bu durum aynı zamanda ortak bir kültür anlayışının da gelişmesine engel olmuştur.

Fransız İhtilali'nin sonucunda imparatorlukların çok uluslu yapıları zarar görmeye başlamıştır. Bu durumun en net örneklerinden biri, millet sistemine sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle Balkan milletleri ile yaşanan süreçtir. Balkanlardaki ayaklanmalara bir de Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın, padişahı ve yönetimini yok sayıcı isyanı, reformların sekteye uğraması için yeterli sebeptir. İçinde bulunulan bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nu, diğer alanlarda rakip olduğu devletlerle iş birliği yapmaya da itmiştir. Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa idaresinin Nizip'e kadar gelmesi ve devamında İstanbul'a yürümeye kalkması Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'yı yardıma çağırmasına neden olmuştur.

Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu karşılaştığı sorunları çözmeye çalışırken yeniden sorunlarla boğuşmak zorunda kalmıştır. İp yumağına dönen bu çetrefilli durum, denge politikası güdülerek aşılmaya çalışılmıştır. Ancak sorunların çözümleri için ihtiyaç duyulan kadro da kendi içinde tartışmalar ve bölünmeler yaşamaktadır. Nitekim Genç Osmanlıların doğuş nedeni ile İmparatorluğun karşılaştığı sorun başlıkları aynıdır fakat çözüm metotları konusunda farklılıklar mevcuttur. Bu durumun farklı bir yorumu da şu şekildedir:

Sultan II. Abdülhamid bir Bismark zekâ ve planına sahipti fakat pençesinden mahrumdu. Pençe aydınlar kadrosudur. Sultan Hamid başa geçtiği zaman, kadronun gelenekçi yaşlı elemanları ile gençleri arasında bir "babalar ve çocuklar" kavgası vardır. Batının sistemli ve sürekli çalışmaları ile babalar ve oğulların arası açılmıştı. Ve öyle bir sistem kurulmuştu ki hep de açılacaktı. Yaşlılar devleti ayakta tutacak yetenekte değillerdi. Gençler ise aynı olanca hızla korkunç bir hızla, korkunç bir uçurumdan aşağı atmak istiyorlardı. Sultan Hamid bu durumda, şöyle bir programla devleti korumaya ve yaşatmaya çalıştı: Yaşlı kadroyla devleti yönetirken, genç kadroyu oyalayarak vakit kazanmak bu arada asıl kurtarıcı kadro olan yeni bir nesil yetiştirmek... (Karakoç, 2007: 13)

Balta Limanı Ticaret antlaşması, kısa vadede olumlu sonuçlar sağlamış olsa da uzun vadede yaşanılacak birçok yeni sorunda başlangıç noktası olarak görülebilir. Nitekim bu antlaşma; “ticaret yapacak diğer uluslara karşı Türk hükümetinin, bir itirazda bulunamayacağını hükme bağlamıştı. 1845 yılında ticari mahkemeler kuruldu. Devlet üzerinde zaten büyük yük teşkil eden kapitülasyonlar iyice kapsamlı hâle geldi.” (İnalçık’tan akt. Haşlak, 2000: 54). Bu antlaşma, devam eden süreçte Osmanlı toplumundan bir burjuva kesiminin çıkmamasında da etkili olmuştur. Osmanlı İmparatorluğundaki bir diğer önemli husus ise aristokrasi kesiminin olmayışıdır. Aristokrasi kesiminin olmayışı ve burjuvazinin gelişmemesi doğal olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun dış müdahalelere tamamen açık hâle gelmesine neden olmuştur.

Dış müdahaleler ile imparatorluğun iç işlerine doğrudan karışıldığı imajını vermek istemeyen Osmanlı yönetimi, 1856 yılında Islahat Fermanı’nı ilan etmiştir. Islahat Fermanı’nda, “Osmanlı Devleti’nin iyiliğini isteyen ve dostu bulunan büyük devletlerin yardım ve himmetlerine” cümlesi Padişah’ın sadrazama hitap ettiği kısımda yer almakta olup gizlenen dış müdahaleyi ortaya koyması açısından önem arz etmektedir (Erdem, 2010: 342). Genel yapısı itibarıyla Tanzimat Fermanı ile aynı olan ferman dış etkilerin baskılarının daha çok görüldüğü bir fermanıdır. Nitekim bu ferman ile “Osmanlılık” potasında İmparatorluğun tüm unsurları eritilmek istenmiştir.

1.2.KURTULUŞ REÇETELERİ: İMPARATORLUĞUN SON DÖNEMİNDE FİKİR AKIMLARI

19. yüzyılda girişilen köklü reformlardan önce de Osmanlı İmparatorluğu’nda aksaklıklara çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Her ne kadar bu girişimler sonuçları itibarıyla köklü çözümler olmasa da 19. yüzyıl reformlarının nüveleri olarak ele alınabilir. Koçi Bey tarafından IV. Murad’a sunulan risale bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu girişimler devamında kaynak, hedef kitlesi ve metot olarak farklılaşarak devam etmiştir. Ancak neredeyse tüm çabalarda ortak olan konu aydın kesimi olarak tabir edilebilecek, toplumun sorunlarının tespiti ve çözümü için mesai harcaması beklenen insanlara çıkmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda bu kapsamda işlev görmesi beklenen bir kısım aydın insanların yer aldığı malumdur. Fakat dönem itibarıyla düşünüldüğünde bu kesimin çalışmaları, sonuç odaklı girişimlerden ziyade bölgesel anlamda daha dar çerçevede gerçekleşen halkın geneline inmekten çok uzaktır.

Avrupa'daki sosyal ve siyasal dönüşümü Osmanlı İmparatorluğu'nun aydın sınıfını temsil eden Ulema idrak edememiştir. Bu sebeple gerileme dönemi ve bu dönemde çare arayışlarıyla yeni fikir çalışmaları yapılamamıştır. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda bir dizi ıslahat çalışmaları başlamıştır. Islahat çalışmalarının yönü yukarıdan aşağıya doğru bir yöntemle uygulanmak istenmiştir. Lakin padişahların ve devlet adamlarının ıslahatları gerçekleştirirken iki grubu devamlı suretle dikkate almaları yani hesaba katmaları gerekmiştir. Bu iki grup yeniçeriler ve ulemadır. Ayrıca kurumsal bir ıslahat çalışması başlatılmadığı gibi ıslahatlar, ıslahatçı padişah ile sınırlı kalmıştır (Caner, 2021: 74).

Her ne kadar 19. yüzyıla yaklaşıldığı süre içinde farklı girişimler sonuç itibarıyla başarısız gibi gözükse de bir birikim olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Osmanlılık, Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi kavramlar ile bu zorlu süreç içinden bir çıkış arayan Osmanlı aydınları, bu arayışlara girmeden önce manevi çöküşün reddine başvurmuşlardır.

Osmanlı mütefekkirleri imparatorluğun maddi manevi kudret kaynaklarına o derece inanmışlardı ki, XVII asırda başlayan gerilemeyi (inhitati) arzi sayıyor; bir takım ıslahat tedbirleri sayesinde Kanuni devrini tekrar diriltebileceklerine inanıyorlardı. Hatta XVIII ve XIX asırlarda, Rusya ve Avrupa karşısında, uğranan ağır mağlubiyetlere rağmen Türkler yine de millî ve manevi (İslami) değerleri hakkında hiçbir şüpheye düşmüyor ve asla manevi mağlubiyeti kabul etmiyorlardı (Turan, 2021: 30).

Yaşanılan toprak kayıpları devamında oluşan ekonomik ortam ve yeni savaşlar İmparatorluğun sadece belini bükmekle kalmayıp aynı zamanda toplum üzerinde de köklü değişimleri beraberinde getirmiştir. Çok uluslu yapısı nedeniyle zor zamanları atlamanın güçlüğü Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni fikirlerin oluşmasına da bir ortam hazırlamıştır. Yukarıda da ifade edildiği üzere bu fikirler genel olarak Osmanlılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük olarak adlandırılmaktadır. Bu fikir akımlarının dönem itibarıyla derli toplu şekilde inceleyen kişi ise Yusuf Akçura'dır. Yusuf Akçura;

Mart 1904'te, Osmanlılık, Panslavizm ve Pantürkizm'in ne sonuçlar doğuracağını değerlendirdiği 'Üç Tarz-ı Siyaset' isimli bir makaleyi, Mısır'da 'Türk' isimli bir dergide üç bölüm olarak yayımlandı. Üç Tarz-ı Siyaset yazısında Akçura, izlenen politika türlerini tarihsel bir bakış açısı ile çözümlüyordu. Osmanlılığı, Tanzimat Dönemi'ne; Panslavizm'i, 1870'li yıllara bağlıyor ve son yıllarda ortaya çıkmış olan Pantürkizm'i ele alıyordu. Bu makalede Akçura, bu akımların Osmanlı Devleti'ne yararı ve uygulanabilirliği konusunu tartışıyordu. Osmanlılık sisteminin uygulanmasının olanaksız olduğuna hükmediyor ve Panslavizm ile Pantürkizm'in

karşılaştırmasını yapıyordu. O'na göre Panslavizm için en büyük engel 'dış' engel iken, Pantürkizm için en büyük engel 'iç' yani Türkler 'de ulusal bilincin yavaş geliştiği düşüncesi idi (Karataş, 2009: 206).

1.2.1. Osmanlılık

Osmanlı İmparatorluğunun kötü gidişatına aranılan çözüm önerileri içerisinde, diğer fikir akımlarına kaynaklık eden, aynı zamanda bir devlet merkezliliği vurgusunun yer aldığı fikir akımı Osmanlılıktır. İmparatorluğun dış baskılara karşı bir bütünlük kurma ve iç unsurlardan çıkan isyanların önünü alabilmek, bu fikir akımının genel amacıdır. Fransız İhtilali sonrası yaşanan gelişmeler, imparatorluk yapısına sahip her devleti etkilediği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkilemiştir. Nitekim gelişen milliyetçilik akımı imparatorlukların çok uluslu yapısına zarar vermektedir. Henüz günümüz anlamı ile uluslaşma gibi bir durum hasıl olmasa da farklı unsurların talepleri, bir arada yaşama kültürüne zarar vererek imparatorlukların yıkımına giden süreçte başlangıç noktası olmuştur. Bu sorunu incelemek ve İmparatorluğu ayakta tutmak adına atılan adımların başında da Osmanlılık fikir akımı gelmektedir. Osmanlılık akımının merkezinde, toplumun farklı kesimlerini bir çatı altında toplamak vardır. Nitekim bu çaba kendini din farkının hoşgörüsüyle karşılanmasına atfen yapılmıştır.³

Osmanlılık farklı bir bakış açısıyla Osmanlı vatandaşlığını merkeze alan bir fikir akımı olarak da anlaşılabilir. Nitekim temel kıstasın coğrafya olması ve ırk, din, mezhep ve dil ayrımının ortadan kaldırılarak Osmanlı kimliğinin ön plana atılması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Bu vatandaşlık türü bir nevi Osmanlı milliyetçiliği olarak da yorumlanmaktadır. Bu durum devletin kendi tebaasını ayakta tutabilmek adına kendi ulusunu oluşturma çabasının bir yansımasıdır. Bu politikanın günümüz anlamına yakın şekilde ilk uygulayıcı teşkilatı olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti kendini göstermektedir.

Osmanlılık fikri için Tanzimat Fermanı ile başlayıp 1856 Islahat Fermanı'ndaki düzenlemelerle devam eden süreçte Ziya Paşa, Namık Kemal gibi isimlerin yanında Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine damga vuracak bir yapının da önemi büyüktür. Nitekim İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlılık fikrinin içinde doğmuştur. "İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Devleti'ni oluşturan bütün unsurlara siyasî hakların tanınması ve bu unsurlarının parlamentoda temsil edilmesi

3 Bu noktada II. Mahmut'un şu sözü dikkate değerdir: "Ben tebaamın Müslümanını camide, Hristiyan'ını kilisede ve Musevisi'ni havra'da fark ederim. Aralarında başka çeşit fark yoktur."

bağlamında Osmanlılık ideolojisiyle doğmuş bir cemiyettir (Birgen'den akt. Yücel, 2020: 504).

Erol Güngör, sıklıkla birbiri yerine kullanılan Osmanlılık ile Osmanlılık kavramlarını birbirinden ayırır. Ona göre, Osmanlılığın bir siyasi hareketin şuurlu başı olması, bir ideoloji hâlinde yükselmesi Tanzimat'a kadar götürülebilir.

Osmanlılık fikri genellikle meşrutiyet rejimi ile özdeşleşmiş ve 31 Mart vakası ile bu sürecin geçerliliği tükenmiştir. İmparatorluğun dağılmasına giden süreçte tüm unsurları bir arada tutma gayretiyle sistemleştirilmeye çalışılan akım; bir nevi imparatorluk vatandaşlığı anlamında da yorumlanmaktadır. Fakat özellikle Balkan Savaşları sonucunda yaşanan gelişmeler, bu akımın kuvvetini zayıflatmış ve yerine gelen akımlar, hedef kitlelerini daraltarak (topyekûn Osmanlılığı değil, Türk'ü ya da İslam'ı esas noktası olarak) varlık göstermişlerdir.

1.2.2. İslamcılık

Osmanlılık etrafında İmparatorlukta yaşayan tüm unsurların bu kimlik altında toplama çabaları boşa çıkmıştır. Uygulanan politikalar ve dünyada yaşanan gelişmeler vesilesi ile de İslamcılık fikri kendine yer bulmuştur. Dünyada yaşanan gelişmeler Osmanlı İmparatorluğu'nu yaşanan kayıpları kısmen durdurmaya, mümkünse en uzak mesafede savunmaya itmiştir. Halifelik unvanına sahip bir sultanın, tebaasını ümmet çatısı altında toplaması gayet normal olarak karşılanmaktadır. Bu minvalde İslamcılık, genel anlamda Osmanlı İmparatorluğu içinde Müslüman halkı bir çatı etrafında toplama fikri olarak neşet etmiştir. Politik manada ise II. Abdülhamid'in hilafet altında Müslümanları bir bayrak altında toplama fikrini karşılamaktadır. Erol Güngör'de bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“... Abdülhamid Han'ın dış politikadaki en büyük başarısı Türkiye'nin elinde bulunan büyük bir kozu kullanmakta oldu. Türk padişahı aynı zamanda İslam dünyasının 'Halifesi' idi. Yani kendi idaresi altında bulunmayan Müslümanların da manevi lideri idi. O tarihlerde İngiltere, Fransa ve Rusya'nın idareleri altında büyük Müslüman kitleleri bulunuyordu. Ayrıca İngiltere Türk idaresindeki Arap ülkelerini de gözünü dikmişti. Padişah bütün bunlara karşı bu devletlerin Müslüman halklarını kendi nüfuzu altına almayı, bütün dünya Müslümanları ile İstanbul arasında kuvvetli bağlar kurmayı uygun gördü.” (Güngör, Tarihte Türkler, 2019).

Modernleşmenin bir ürünü olarak tek bir İslamcılık'tan bahsetmenin zorluğu kavramın açıklanmasını da zorlaştırmaktadır. İçinde barındırdığı dinamikler nedeniyle aynı merkezden farklı yönlere doğru giden bir akım yumağı olarak da görülebilecek İslamcılık, bir yandan sömürge karşıtlığını içinde barındırırken, diğer yandan yöneticilere karşı bir tepki hareketi olarak da görülmektedir. Aynı zamanda Müslümanları tek çatı altında toplama amacını bünyesinde barındırırken diğer yandan modernleşme karşısında daha çekimser bir konumda yer almaktadır. Bu minvalde kontrollü modernleşmek ya da doğrudan öze dönüş gibi metotlar İslamcılık akımının içinde mevcuttur.

İslamcılık akımının tüm Müslümanlar özelinde bir yer edinmesinin yanında Osmanlı İmparatorluğu'nun İslamcılık ile ilişkisi önem arz etmektedir. Nitekim dönem itibarıyla geniş Müslüman coğrafyasının hâkimi olan İmparatorluğun sultanı aynı zamanda halife unvanına da sahiptir. Ayrıca bilindiği üzere İstanbul, Müslümanlar açısından özellikle fetihten sonra siyasi bir merkez olarak konumlanmıştır. Bu konu da İslamcılık açısından önem arz etmektedir.

Dönem itibarıyla ortaya atılan fikir akımlarıyla İslamcılık arasında gerçekleştirilecek bir kıyas, konunun açıklanması açısından faydalı olacaktır. Nitekim İslamcılığın; Türkçülükle olan ilişkisi ya da İslamcılığın Batıcılık ile olan ilişkisi, İslamcılığın müstakil anlamının netleşmesine yardımcı olacaktır. “Hikmet Müslümanın yitik malıdır, nerede bulursa almalıdır” hadisi doğrultusunda İslamcılık ve Batıcılık arasındaki girift ilişki Osmanlı İmparatorluğu'nda aydınlar arasında da kendini göstermektedir. İmparatorluğun içinde bulunduğu durumu, Batı karşısındaki teknik konularda geri kalmışlığı dine bağlayan aydınlar mevcuttur. Diğer yandan ise İslam dininin terakkiye engel olmadığı aksine terakkiyi emrettiğini savunarak Batıcılar karşısında sürekli bir savunma mekanizması çalıştıran aydınlar da mevcuttur.

İslamcılık ile milliyetçilik arasındaki ilişki ise günümüzdekine benzer şekilde zaman zaman bir birliktelik, zaman zamansa bir kopuşu beraberinde getirmiştir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi itibarıyla İslamcılar ile Türkçülerin aynı çatı altında buldukları aşikârdır. Özellikle bir döneme kadar Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu, Sebilürreşad Dergisi'nde yayınlar yapmıştır. İslamcılık ve milliyetçiliğin çıkış kaynağının aynı zamana denk gelmesi ve her iki akımında Batı'ya tepki olarak belirmesi birbirleriyle çatışmadan hatta birbirini desteklemelerine neden olmuştur (Güngör'den akt. Uçar, 2018: 198).

İmparatorluğun en çalkantılı zamanlarında fikir akımları arasındaki ayrımın zaman zaman muğlaklaşması bir telaşın ürünü olabileceği gibi aynı zamanda sosyolojik nedenlere de dayalıdır. Bu durum kendini en net biçimde İttihat ve Terakki Cemiyetinde kendini göstermektedir. “İttihatçılar arasında, İslamcılar ile birlikte Avrupalılar ve Türkçüler de vardı. Nitekim Hürriyet ve İtilaf Partisi içinde de İslamcılar ve Avrupalılar buluşmuşlardı. Fakat siyasi gerginlik arttıkça İslamcıların modernist diye tanınan kısmı İttihatçılarla birleştiği halde, kaidelere ve geleneğe bağlı kalan İslamcılar Hürriyet ve İtilaf Partisinde çoğaldılar...” (Ülken’den akt. Çilliler, 2015: 52). Dolayısıyla fikir akımlarının öncülerinin benzer fikir çevrelerinde bulunmaları aralarındaki farklılıkları bulanıklaştırmaktadır. Nitekim bunun en önemli örneği şu alıntı ile açıklanabilir: “...milliyetçi-Türkçü çizgide yer alacak olan Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Halim Sabit gibi fikir adamlarının 1913-1914 yıllarına kadar Sırât-ı Müstakîm-Sebilürreşâd kadrosu içinde yer almaları da II. Meşrutiyet’in ilk yıllarında İslâmci-milliyetçi-Batıcı ayrımının henüz teşekkül etmediğini göstermektedir.” (TDV İslam Ansiklopedisi, İslamcılık).

Tartışılan bu fikir akımlarının içinde hem Türkçülüğü hem de İslamcılık açısından ayrıca önem arz eden iki isim bulunmaktadır: Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh. Bu iki isim, Osmanlı son döneminde ilk olarak İslamcılık özelinde, devamında ise diğer siyasi akımlar için önemli konumdadır. Mehmet Akif Ersoy’un da Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh ile ilişkisi İslamcılık özelinde önem arz etmektedir. Ancak Mehmet Akif Ersoy’un görüşleri incelenirken adı geçen iki isim ile ilişkileri inceleneceği için burada ayrıntılı bir biçimde yer verilmemiştir.

1.2.3. Batıcılık

Batılılaşma, muasırlaşma, asrileşme, modernleşme, çağdaşlaşma ve hatta küreselleşme gibi kavramlar genel çerçevede, benzer anlamları bünyelerinde barındırmaktadır. Konunun ayrıntılarına girildiğinde tarihsel süreç, oluşum evresi, kavramın aktörleri gibi etkenler kavramların farklılıklarını göstermektedir. Örneğin; Batılılaşma bazen modernleşmenin ikamesi olarak kullanılırken bazen de küreselleşme kavramı batılılaşma kavramının muhtevasına uygun sonuçlar doğurmaktadır. Bu sebeple, kavramların ayrıntılarına dikkat edildiğinde, ince nüanslar ortaya çıkmaktadır. Nitekim sanayileşme vesilesi ile ortaya çıkan durum modernleşme diye anılırken değişimin çıkış yeri olan Batı’nın haricinde kalan kısımlarda, bu

değişime ayak uydurma çabaları batılılaşma olarak anılmaktadır (Güngör'den akt. Yanık, 1998: 79).

Erol Güngör'ün belirttiği üzere batı dışında kalan toplumların, değişime ayak uydurma çabaları olan Batılılaşma; Osmanlı İmparatorluğu'nun kötü gidişatına uzun yıllardır çözüm aradığı yönün yansıması olarak son dönem fikir akımları içerisinde yerini bulmuştur. İmparatorluğun büyük toprak kayıpları yaşadığı dönemden itibaren reform hareketleri adı altında sorunlara çözümler aranmaktadır. İlk çözümler doğal olarak Osmanlı İmparatorluğunun en başarılı olduğu dönemler örnek alınarak geliştirilmeye çalışılmıştır. Ancak Batı'nın sürekli gelişimi ve askerî, siyasi, ekonomik alanlardaki üstünlüklerinin artışı ve yaşanan siyasî ve askerî gelişmeler doğal olarak İmparatorluğu da sorunların çözümünü Batı'da aramaya teşvik etmiştir.

Batılılaşma, Türkiye'nin son iki yüzyılında etkin bir şekilde yer almaktadır. “Türkler, III. Selim'den beri batılılaşma yoluna girmiştir. Devlet eliyle yeni bir düzen vermek maksadıyla Nizam-ı Cedit düzenlemeleri, II. Mahmud'un yaptığı yenilikler, Tanzimat, Islahat, II. Abdülhamid'in açtığı okullar batılılaşmanın yönünü gösterir. Türkiye'nin Batı yolculuğu aslında daha cumhuriyet kurulmadan, on dokuzuncu yüzyıl sonundaki Batılılaşma hareketleriyle yoğunlaştığı söylenebilir.” (Ukuşlu, 2021: 217).

Batılılaşma kavramı kendi içinde iki uçlu bir denge unsuru olarak görülebilir. Nitekim bir ucunda manda ve himayeciliğe varacak kadar bir serbestliği barındırırken; diğer ucunda ise koruyuculuk nedeniyle dışa kapalılığa varacak bir yol mevcuttur. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde teknik bakımdan geri kalmışlığın nedeni olarak din kavramını ortaya atan aydınların bir kısmında; Hristiyan Batı'nın başarılarının yakalanması İmparatorluğun bu hâli ile güçtür düşüncesi hâkimdir. Diğer yandan ise Batı'nın tekniğini almanın beraberinde kültürünü de getirdiğini düşünerek tamamen Batı'ya sırt çeviren aydınlar da mevcuttur. Türkiye Cumhuriyeti'ne bu iki ucun dengesiyle gidilmiştir.

Batılılaşma kavramına diğer fikir akımlarının temsilcilerinin gözünden bir değerlendirme yapmanın konunun anlaşılması için faydalı olacağı düşünülmektedir. Batıcıların aşırı ucunda yer alan Abdullah Cevdet, Osmanlı kültürünün tamamen terkedilerek yerinin Avrupa ile doldurulmasını önerir. Ancak bazı düşünürler Batı'yı iki parça haline ayırarak Batı'nın maddi tarafının benimsenmesini salık vermişlerdir.

Osmanlı dönemi aydın kesiminde böyle bir ayırım mevcuttur (Yıldız, 1999). Nitekim bu durum kendini en net biçimde Türkçülüğün temsilcilerinden Ziya Gökalp'te göstermektedir. *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* kitabında Gökalp, "Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp medeniyetimin" (Gökalp, 2018) cümlesi ile bu paragrafı açıklamaktadır. İslamcılar, ekonomik alanda idari ve teknik moderniteyi desteklerken, toplumsal alanda siyasal ve kültürel moderniteyi reddederler." (İrem'den akt Ukuşlu, 2021: 2018). İslamcılar ve Türkçülerin batılılaşma konusundaki görüşleri entelektüel alanda slogan hâline gelmiştir: "Batı'dan ilmi, tekniği alalım, kültürümüz ve imanımızı koruyalım." Nitekim, Akif de tartışmaya dahil olarak şu dizelere yer vermiştir:

"Alınız ilmini Garb'ın, alınız sanatını

Veriniz, hem de mesainize son süratini

Çünkü kabil değil, artık yaşamak, bunlarsız;

Çünkü milliyeti yok sanatın, ilmin; yalnız" (Ersoy, 2018: 377)

Aynı zamanda Batı'yı "tek diş kalmış canavar" olarak yorumlaması durumu açıklar niteliktedir.

"Kozmopolit teoriye göre milliyetçilik duygusu zararlıdır ve bu nedenle ortadan kaldırılmalıdır. Batıcılar, "halkçılık" tabirini bu anlama yakın olarak kullanmışlardır. Önceleri halkçılığı, halkın sorunlarına eğilmek ve bu konuda çözüm üretmek olarak algılamışlardır. Tanzimat ve Islahat hareketlerinde, değişik din, dil ve ırktan olan insanlara sınırsız denebilecek haklar verilmesi, ayrıca Meşrutiyet'in ilanından sonra Meclis-i Mebus 'anın kurulması sırasında azınlıkların mecliste büyük oranda temsil edilmeleri, Batıcıların halkçılık görüşüyle açıklanabilir. Ancak, bütün Batıcı aydınların aynı kanaate sahip olduğunu söylemek güçtür. Batıcı aydınlar, Batı'nın bütünüyle alınmasına olumlu gözle bakarken, bunlardan bazıları milliyetçilik düşüncesini desteklemişlerdir. Gökalp'in temelde Durkheim'in görüşlerine dayanarak geliştirdiği milliyetçilik düşüncesinin, Cumhuriyet'in kuruluş döneminde kabul gördüğünü ve Cumhuriyet'in temel taşlarından birini oluşturduğunu görmekteyiz. Gökalp'in, Durkheim'in büyük önem atfettiği 'cemiyetin' yerine 'milleti' koyduğu ve 'milli topluma' kutsal bir anlam verildiği görülmektedir (Yıldız, 1999).

Batıcıların genel olarak pozitivizm akımından ciddi olarak etkilendikleri aşikârdır. Özellikle Abdullah Cevdet'in İçtihad Dergisi hem Batıcıların merkezi hem de pozitivizmin kaynağını teşkil etmektedir. Ancak bu dönemdeki fikir akımlarının

ana kaidesinin “İmparatorluğu kurtarmak” olması nedeniyle diğer fikir akımları ile aralarındaki farklar keskin hatlarla ayrılmamıştır. Abdullah Cevdet’in din hakkındaki fikirleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir: Abdullah Cevdet, dinin bir araç niteliğinde işlev görmesini ve iyi yurttaşlar yetiştirilerek düzenli bir toplumsal hayatın olmasını istemektedir. Cevdet böylelikle İslam dinini araçsallaştırarak Müslümanlar arasında bir kültürel birlik vesilesi ile ‘millet’ olma fikrini uyandırmayı da hedeflemiştir. Jön Türkler gibi Abdullah Cevdet de Osmanlı İmparatorluğu’nun en önemli, ki burada işlevsellikten de bahsedilebilir, kurumunun ‘hilafet’ kurumu olduğunu belirtmektedir (Hanioglu’dan akt. Taş ve Göksüçukur, 2019).

Bu dönemde ortaya atılan fikirlerin ortak amacı devleti kurmak olduğu için, farklılıkların daha derinlerde gözlemlenmesi mümkün olabilmektedir. Nitekim genel olarak Batıcıların sorunları çözmedeki genel fikirleri, Batı’nın sadece tekniğinden ziyade genel olarak bir Batılılaşma kolaycılığına kaçmak olarak yorumlanabilir. Bu durumun temeli pozitivism çerçevesinde dinin bireyciliğe indirgenerek var olandan farklı bir yaşam tarzının benimsenmesi olarak belirtilmektedir. (Taş ve Göksüçukur, 2019). Ancak “garb medeniyetindeyim” görüşü ile Türkçü Ziya Gökalp, bireyselleşmeden ziyade toplumsallaşmayı önermiş, aynı zamanda millî kültüre önem atfetmiştir.

Genel çerçevede Osmanlı İmparatorluğunda, geri kalmışlığın çözümü için başvurulan adres Batı iken, bu çözümün metotları açısından tartışmalar günümüze değin sürmüştür. Teknik ile kültür kavramları ekonomik, siyasi, sosyal ve askerî olayların etkisi ile sarmal oluşturarak küreselleşme kavramını da içerecek biçimde günümüze kadar gelmiştir.

1.2.4. Türkçülük

Farklı milletlerin isyanı sonucunda Osmanlıcılık fikri akımı çökmüş devamında İslamcılık akımı kuvvet göstermiştir. II. Abdülhamid’in politikaları nedeniyle İslamcılık akımı kuvvetlenerek devam etmiş fakat Müslüman milletlerin isyanı neticesinde özellikle Arap ve Arnavutların isyanı ve II. Balkan Savaşları sonucunda İslamcılık akımı da çökmüştür. Bu durumda Türkçülük akımının kuvvetlenmesinin bir zorunluluk hâline gelmiştir. Bu zorunluluğun farklı nedenleri de mevcuttur. İmparatorluk coğrafyasında yaşanan savaşlar ve toprak kayıpları imparatorluğun Türk nüfusunun Anadolu’da toplanmasına neden olmuştur. Bu

vesileyle de Türkçülük önem kazanmıştır. Ayrıca bu dönemde Batı'nın ortaya koyduğu politikalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve topraklarının taksimi fikri daha da sertleşmiştir. Bu durum da Türkçülük akımının bir zorunluluk hâline gelmesinin bir diğer nedeni olmuştur.

Çok uluslu bir yapıda olan imparatorlukta Türkçülük fikri yeşeren en son fikir akımıdır. Bu durum, farklı tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Öncelikle İmparatorlukta çıkan milliyetçilik akımları genelde Türkler haricinde oluşmuştur (Sırp, Yunanlar, Arnavutlar vb gibi). İmparatorluğun asli unsuru olan Türklerde ise bu fikir akımının en son yeşermesinin önemli nedenleri vardır. Bunlardan ilki doğal olarak imparatorluğu ayakta tutma niyetidir. Diğerleri ise Türklerin müsamahakâr tavrıdır. Asırlardan bu yana birlikte yaşama kültürünü geliştirmiş bir milletin bu tarz bir tavra sahip olması da Türk milletini farklı kılan durumlardan biridir. Sonuç olarak, bu akım, Osmanlıcılığın geçerliliğine kaybetmesi ve İslamcılığında hedeflenen coğrafyalarda yeterince ilgi görmemesi neticesinde, Batılılaşmanın ise ana kaynak olan Anadolu kültürü ile bir uyuma içinde olmaması nedeniyle ortaya çıkmıştır. (Alican, 2021)

“1838’de İngiltere ve akabinde diğer Avrupalı devletler ile imzalanan ticaret anlaşmaları sonucunda 19. yüzyılda dış ticaret hacmi hızla artmıştır. Bu ticaret anlaşmaları Osmanlı ekonomisinin dünya ekonomisi ile bütünleşmesini hızlandırırken bir taraftan dış ticaret açığını artırmıştır.” (Avdar ve Avdar, 2020). Bu durum elbette bir politika olarak uygulanmıştır. Ancak uygulanan bu politikadaki eksik yanlar ilerleyen dönemlerde çok farklı alanlardaki gelişmelerin nüvelerini temsil edecektir. Örneğin, bir ülke de geçerli olan ekonomi kurallarında söz sahibi olanların, o ülkenin üyelerinin olmaması aynı zamanda o toplumda kültürel ve siyasi bağımsızlığını da yıpratmaktadır. Nitekim ekonomik gücün eksikliği diğer alanlara da hızla sirayet edecektir. Osmanlı son döneminde özellikle Reşit Paşa'nın uygulamaya çalıştığı ‘açık kapı sistemi’ de liberalizme geçmenin ilk adımları olarak yorumlanabilir. “Ama burada Osmanlı'nın üretim alanında Avrupa'yla rekabet edemeyecek düzeyde olduğu unutulmuştur. Bu nedenle de uygulanan politikaların devleti iktisadi olarak daha da zor duruma soktuğu görülmektedir.” (Yıldız, 1999). Bu durum aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman-Türk burjuvazisinin oluşmasına engel olmuştur. Nitekim ticaretin ve sanayinin gayrimüslimlerin elinde kalması ve diğer ülkelerin

tüccarlarının serbest ticaret yapabilmesi devamında kültürel hegemonyanın el değiştirmesine değin varacak sonuçlar doğurmuştur.⁴

1.3.İMPARATORLUĞUN SON DÖNEMİNDE KAVRAMLAR

İmparatorluğun son dönemindeki gelişmeler günümüze gelen süreçte dünyanın seyrine yön verdiği tartışmasız bir gerçektir. Nitekim siyasi alandan ekonomiye, askerî alandan edebiyata kadar günümüzdeki gelişmelerin kırılma noktaları, Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması ile ilişkilidir. Dünya siyaset düzeninin I. Dünya Savaşı ile yeniden kurulduğu, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşların kökenlerinin buraya dayandığı görülmektedir. Bu süreçte bazı kavramlar önem kazanmaktadır.

Sınır kavramı, dünyanın ciddi bir kısmında imparatorlukların varlığı nedeniyle bulanık bir durumdadır. Devletlerin egemenlik dayanakları yaşanılan coğrafya bağlı olarak değişim göstermektedir. Hanedanların kuvvetleri ile birlikte başka coğrafyalarda aristokrasi ya da askerî yönetimler varlığını sürdürmektedir. Aynı zamanda birçok bölgede parlamentolaşma tüm hızıyla devam etmektedir. Ancak bu sürecin önemli yanlarından ilki, sınırların bulanık olmasıdır.

İkinci önemli husus ise uluslaşma sürecidir. Türkî Cumhuriyetlere kazandığı bağımsızlık durumu, uluslaşma açısından Fransız İhtilali kadar önemlidir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğunda milliyetçilik kavramının önemli temsilcileri arasında bulunan Yusuf Akçura ve Gaspıralı İsmail de bu bölgedendir. Burada kasıtlı olarak uluslaşma kavramı kullanılmıştır. Çünkü artık modern anlamda bir uluslaşma süreci başlamıştır ve milletlerin bir devlete sahip olmaları söz konusudur.

1.4.KÜRESELLEŞME KAVRAMI

Gündelik hayatın her alanında küreselleşme kavramına bir şekilde temas edilmektedir. Sanayi İnkılabı, iletişim ve ulaşım alanlarındaki gelişmelerin ürünü olarak genel itibarıyla sınırların ortadan kalktığı, bilgi ve sermaye hareketliliğinin maksimum seviyeye çıktığını belirten tanımlamalara sahip küreselleşme, kavram olarak hayatın her alanına nüfuz etmeyi başarmış bir kavramdır.

4 Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Türk milliyetçiliği kapsamlı bir biçimde tartışıldığı için burada yalnızca konuyla ilgili kısımlara değinilmiştir.

Küreselleşme; ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlara doğrudan müdahil olması sebebiyle bir taraftan yorumlanması oldukça güç, diğer taraftan da özellikle bu alanlara nüfuz etme araçlarıyla oldukça tartışmalı hâle gelmiştir. Ekonomik anlamda düşünüldüğünde küreselleşme sürecindeki en önemli aktörler çok uluslu şirketler ve bunların karşısındaki ulus devlet ekonomileri olarak görülmektedir. Özellikle serbest piyasa ekonomisi temelli politikalar bu iki ana aktör arasındaki ilişkiyi hem artırmış hem de yeni çatışma noktaları oluşturmuştur. Görünen çatışmanın sebebi, belli ölçekte, küreselleşmenin ekonomik ayağında ulus devletlerin sınırların ortadan kaldırılması olarak gözlemlenirken diğer bir boyut ise küresel ekonomi politikalarının ülkeler arası refah dağılımında eşitsizliği artırdığına dair görüşlerdir.

Küreselleşme tartışmalarının en yoğun olduğu dönemlerde küreselleşmenin bir refah anahtarı olduğu yorumu yapılmıştır. Ancak yaşanan pandemi, göç ve sonrasındaki gelişmeler küreselleşme kavramını farklı boyutlara taşıyarak tartışmalarda özellikle milliyetçilik odaklı bir artışı beraberinde getirmiştir.

Batı medeniyetinin üstünlüğü ile başlayarak Batı'nın eşsizliğine kadar varacak yorumların yapıldığı dönemden savaşların, salgınların ve ekonomik kriz çanlarının çaldığı döneme gelerek, milliyetçilik tartışmalarının alevlenmesine gelen süreci incelemek bu çalışma kapsamında gerekli görülmüştür.

1.4.1. Küreselleşme Tanımları⁵

Küreselleşme kavramı hem siyasal, sosyal, kültürel alanları etkilemesi bakımından hem de küreselleşme kavramından etkilenen mevkinin farklılığı nedeniyle tanım birliği olmayan kavramlardandır. Küreselleşmeden etkilenen mevki olarak küreselleşen ya da küreselleştirilen ya da zaten küresel olan mevkilerden bahsedilmektedir. Doğal olarak zorlama ile küreselleştirilen toplumlar ile küreselleşme kavramına hâkim olan toplumların küreselleşme kavramından anladıkları aynı olmayacaktır. Bu nedenle geniş kapsamlı bir küreselleşme tanımlamasına yer verilmesi faydalı olacaktır. Bu kapsamda, öncelikle “Küreselleşme kavramının doğuşu nerededir?” ya da “Küreselleşme yeni oluşmuş bir kavram mıdır?” sorularına yanıt aramak gerekmektedir.

⁵ Küreselleşmenin tanımları hakkında tartışmaya daha önceki çalışmamızda da değinilmiştir. Bu çalışmanın bu bölümünde ilgili çalışmamızdan faydalanılmıştır. Bkz. (Çifci & Demirkol, 2022)

İnsanlık, varlığından bu yana yaşanan gelişmeler ile hep bir birikim üzerine inşâ düsturuyla hareket etmiştir. Bu durum kavramlara da sirayet etmektedir. Kavramları yorumlama kabiliyetindeki gelişim madde ve mana yorumlamasında da kendini göstermektedir. Aradan geçen asırlar neticesinde bu gelişim/değişim beraberinde kavram karmaşasını da getirmektedir. İçinde bulunulan zamanda bu karmaşanın ivme kuvveti ise hız kavramıdır. Bu durumun en iyi örneklerinden biri çağ isimlendirmelerinde yaşanmaktadır. Uzay çağı, teknoloji çağı ya da dijital çağ gibi isimlendirmeler günümüzde kullanılan tanımlamalardır. Bu karmaşadan etkilenen ve tanımlamasında bir birliğin olmadığı kavram küreselleşmedir. İçinde barındırdığı sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi alanlara doğrudan müdahale kabiliyeti bu durumun etkenidir. Ancak bir de kavramın kullanılma yapısı önem arz etmektedir. Küreselleşme kavramına bakışta durulan yer bu kavramı yorumlamada farklılıkları ortaya çıkarmaktadır. Küreselleşen taraf ya da küreselleştirilen tarafta olanlar için kavrama bakış farklılık arz etmektedir. Bu neden karmaşanın net olarak ifade edilebilmesi için farklı tanımlamalar incelenecektir.

Her ne kadar günümüz kavramlarından olsa da küreselleşme kavramı iskeleti itibarıyla tarihi çok eskilere gitmektedir. Bu iskeletin dün de aynı vazifeyi icra etmesi, bu kavramın yeni bir kavram olmadığını göstermektedir. İlk anlam olarak, fikirlerin, gündelik yaşam alışkanlıklarının, ekonomik, kültürel ve siyasi olayların yayılması olarak ele alınacak olursa, dinlerin yayılması ya da tarikatların alan genişletmesi bu duruma örnek olarak gösterilmektedir. Hoca Ahmet Yesevi'nin fikirlerinin Anadolu'da da görülmesi, Bektaşiliğin, Ahiliğin ya da Babailiğin üyelerinin kilometrelerce uzaklarda benzer ritüellerle yaşaması bu duruma örnek teşkil etmektedir.

(...) Bu açıdan bakıldığında, günümüzde küreselleşme olarak tanımlanan gelişmenin, aslında, pek de yeni bir şey olmadığı görülür. Örneğin Emeric de Vattel'in 18. Yüzyılda modern Avrupa devletler sistemi ve uluslararası ilişkiler hakkında gözlemi, o zaman tıpkı bugünkü küreselleşme söylemini andıran betimlemelere yol açmıştır. Yazar Avrupa devletlerinin eskiden olduğu gibi birbirleriyle ilgilenmeyen dağınık parçacıklar olmaktan çıktıklarını, sürekli görüşmeler ve ortak usuller geliştirdiklerini, hatta modern Avrupa'nın, üyeleri bağımsız olmakla birlikte, bütüncül çıkarlar için çaba gösteren bir tek cumhuriyet haline geldiğini anlatmaktadır (Canbolat'tan akt. Soysal, 2018).

Günümüzdeki küreselleşme kavramı ise bu anlamından oldukça uzakta konumlanmaktadır. Küreselleşme genel itibarıyla 1970’li yıllarda tartışmalarda kendine yer bulsa da özellikle 1990 yılından itibaren popülerliğini her geçen gün artırarak günümüze gelmiştir. Akademik anlamda ise “küresel (global)” kelimesi, en az 400 yıldır bilinmesine rağmen, “küreselleşme (globalization)” kavram olarak ilk kez, İngiliz iktisatçı W. Foster’ın 1833 yılında yazdığı “dünya üzerindeki kaynakların dağılımı ve kullanımı” konulu bir makalede kullanılmıştır. Ayrıca bu makale 4 Nisan 1959 tarihinde “The Economist” dergisinde de yer almıştır (Karabıçak, 2002, s.116).

Columbia Üniversitesi öğretim görevlisi olan ve 2001 yılında Nobel Ekonomi Ödülünü alan Joseph Eugene Stiglitz, ülkelerin ve dünya halklarının birleşmesi olarak gördüğü küreselleşmeyi, eleştirileri ile birlikte “Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı” kitabında incelemiştir. (Stiglitz, 2006: 31)

Aşırı küreselleşmeci yorumlara sahip Kenichi Ohmae ise küreselleşme kavramına oldukça ciddi ve olumlu anlamlar atfetmesiyle dikkat çekmektedir. Ohmae, günümüzde her şeyin küresel hâline geldiğini, McLuhan’ın teknoloji alanındaki gelişmeler neticesinde sınırlardan ziyade sınırsızlıklara vurgu yapmasına benzer bir değer atfetmektedir:

Teknolojinin (özellikle modern enformasyon teknolojisinin) bütün dünyada iş süreci ve yurttaşların ve tüketicilerin değer, yargı ve tercihleri üzerinde geri dönülemez bir etkisi vardır. Aslında bu etkiler o kadar güçlüdür ki, global enformasyon cini gerçekten bir kez şişeden çıktıktan sonra (ve şu anda kesinlikle çıkmıştır), bunun geri dönüşü yoktur. Böylesi bir akıntı karşısında, hiçbir geleneksel strateji, hiçbir alışılmış politik çizgi ve hiçbir yerleşik örgüt biçimi değişime gitmeden ayakta durmaz (Ohmae, 1996: 11).

Francis Fukuyama da küreselleşme tartışmalarına katılan bir diğer isimdir. Fukuyama, küreselleşmeyi, küreselleşmenin en önemli etkeni olan ulus devlet ile birlikte düşünmüş, Batılı politikaların evrenselleşmesi çağrısında bulunmuş, Batı liberal demokrasisinin galip geldiğini ve ulusları ve devletleri Batılı liberal demokrasi potasına sokma düşüncesini 2002 yılında *Tarihin Sonu ve Son İnsan* kitabında anlatmıştır (Fukuyama, 2016: 175). Aradan geçen zamandan sonra “Ulus İnşası” ve “Devlet İnşası” kitaplarını yazan Fukuyama küreselleşme kavramının araçsallığı açısından önemli bir örnektir.

Zygmunt Bauman ise genelde metaforlardan yararlanarak ikilemler (zengin ve fakir, merkez ve çevre gibi) üzerinden küreselleşme kavramını açıklamıştır. Bauman,

(2020) küreselleşmenin varlığının kabulüyle ondan kaçınılamayacağını belirtmektedir. Küreselleşmenin kullanımında geçerli olacak adalet kavramının önemini merkeze alarak yapılacak yorumda ise küreselleşmenin nimetlerinden küresel olanlar ile küreselleştirilenlerin ne denli faydalanacağı tartışma konusudur.

Marksist çizgide olan ve küreselleşmeyi Marksizm doğrultusunda ele alan Chomsky ise küreselleşmenin tek tip insan hayaliyle işleyen tarafını vurgulamaktadır. Küreselleşmenin ekonomik taraflarını çok uluslu şirketler üzerinden işlemektedir. Chomsky için küreselleşme, kapitalizmin son aşamasıdır.⁶

Küreselleşmeyi toplumların karşılıklı bağımlılıklarının artması olarak yorumlayan ve küreselleşmeyi basit bir ekonomik kavram olarak görmeyip iletişim alanındaki devrimin bir sonucu olarak gören Anthony Giddens, küreselleşmenin risklerine değindiği “*Elimizden Kaçıp Giden Dünya*” başlıklı kitabında: “Biz yaptığımız şeylerin hemen her yönünü etkileyen bir dönüşümler çağında yaşıyoruz. İster daha iyi ister daha kötü yönde olsun, hiç kimsenin tam olarak anlamadığı, ama etkisini hepimiz üzerinde hissettiren bir küresel düzene doğru sürüklenmekteyiz.” (Giddens, 2000: 19) demektedir.

Yukarıda verilen tanımların çeşitliliğine bakarak yapılacak bir küreselleşme yorumunun belirsizliği aşıkârdır. Nitekim görüldüğü üzere kimi yazarların değindiği gibi küreselleşme kaçınılmaz bir olgudur, kimi yazarlara göre ise kapitalizmin zaferidir. Kimileri için ise emperyalizmin şekil değiştirmiş hâlidir.

Hız kavramı da bir yandan küreselleşmeye kavramsal katkıda bulunurken diğer yandan kavramın oluşturduğu sorunları büyütmektedir. İletişim ve ulaşım alanlarında yaşanan değişim; zaman ve mekân kavramlarının ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal alanları üzerindeki etkisini gün geçtikçe artırmaya devam ettirmektedir. Bilgiye ulaşmada yaşanan değişim, bilgiye kolay erişim ile birlikte sermaye transferi süresinin gittikçe kısılması, hızın küreselleşme kavramında ne denli önemli olduğunun kanıtı olarak görülebilir. “Sınırların aşılması” ile küreselleşme arasındaki bağlantı, küreselleşmenin yeni bir durum olmadığına da kanıtı niteliğindedir. Nitekim ilahi dinlerin yayılmasının ya da tarikatlara mensup kişilerin gündelik hayatlarının benzeşmesi de bu durumda bir tür küreselleşme olarak görülebilir. Kısacası günümüzdeki küreselleşmenin önceki dönemlerde görülen

6 Ayrıntılı bilgi için bakınız: Chomsky ve Küreselleşme, Everest Yayınları

örneklerinden farklılığı, hız kavramı nedeniyle yaşanan değişimlerin ürünüdür. Bu durum ise küreselleşmeyi kullananlar açısından eklenecek farklı hedeflerle farklı bir rota çizmeye müsait bir durum teşkil etmektedir.

Özetle ifade edilebilir ki küreselleşme bünyesinde iyi ve kötüyü barındırmaktadır. Nitekim Fahir İz'in şu benzetmesi küreselleşme kavramı için de geçerlidir: "Demir devrinin en iptidai icadı olan ekmek bıçağını ele alalım. Bir kilo ekmeği inceleyerek dörde bölen ve bu suretle dört kişinin hakkını koruyarak adaleti yerine getiren o bıçak bir mazlumun göğsüne hunharca saplandığı zaman canavar olmaz mı?" (İz, 1988). Nitekim küreselleşmeyi yönlendirme kuvvetini elinde bulunduranlar açısından kavram gidişat yönünü de belirleyecektir.

Küreselleşme kavramı hakkındaki eleştiriler dünya siyasetinin de gündemindedir. Birçok farklı tartışmanın odağı haline gelen ve küreselleşme ve liberal politikaları savunan Joe Biden'la girdiği seçimi kaybeden Amerika Birleşik Devletleri 45. Başkanı D. Trump'ın Birleşmiş Milletler konuşmasındaki şu sözleri dikkat çekicidir:

Biz aslında ABD'nin nasıl bir ulus olması gerektiğini biliyoruz. ... Bu büyük salonda bulunan herkesin vatansever bir kalbi olduğunu biliyorum. Herkesin kendi memleketine bağlılığı vardır. Bizim görevimiz bu güzel değerleri silmek değil, kucaklamak. Bu antik bilgelikle uluslarımızı daha güvenli hale getirmek ve halklarımızın sınırsız potansiyelini gerçekleştirebiliriz. Demokrasi ve barış ancak bu şekilde gelişebilir. İşte bu yüzden de egemenlik ve bağımsızlığımızı her şeyin üzerinde tutmalıyız.... Dünya daha iyi bir yer haline gelecek. Vatanseverlik, gurur ve müreffehliği seçelim... (Bloomberght'ten akt. Çifci ve Demirkol, 2022).

Ulus devletler ve büyük sermaye sahipleri üzerine oturan, ticaret, siyaset, sanat ve eğlence anlayışını da buna göre dizayn eden bu yeni dünya sistemi, yeni bir insan ve toplum tipi yaratmıştır. Oluşan yeni düzene göre, her insan kendi ekonomik çıkarlarını korumak üzere yaşayan birer *homo economicus*'tur. Armand Mattelart da dünya ekonomik sistemini ele alırken klâsik liberal düşünürlerin ortaya attığı *homo economicus* insan tipini âdeta dünyanın yeni düzenini açıklamak için kullanır ve küreselleşmenin, ekonomik alanın dünya ölçeğinde bütünleşmesine ve dünyanın içinde devindiği genel bir eğilime işaret ettiğini belirtir. (Yiğit, 2018).

1.4.2. Küreselleşme, Ulus Devlet ve Kimlik

1989 yılında Doğu bloğunun çökmesi dünya sisteminde yeni tartışmaların ve gündem maddelerinin başlangıç noktası olmuştur. Özellikle Sovyetler Birliği'nin

yıkılmasıyla küreselleşme, birçok çalışmada mihenk taşı işlevi görmektedir. Artık dünyanın tek kutuplu bir düzen içerisinde olacağı yorumları yapılagelmektedir.

Bugüne değin var olan tartışma konuları küreselleşme kavramının somut olarak yansınmasıyla, bazı kavramlara yeni anlamlar yüklerken, bazı kavramlar üzerinde de derin tahribatlar oluşturmaya başlamıştır. Bazı kavramlar ise bu tarihten itibaren popülaritesini yitirmiştir. Belki de bu durumdan etkilenen en önemli kavramlar, kimlik, devlet ve milliyetçiliktir.

Küreselleşme kavramının sert tavrı kendini kültürel küreselleşmede de göstermektedir. Özellikle ortak sorunlar ve ortak çözümler merkezli düşünüş, küreselleşme kavramını bir araç olarak kullanılmasına yol açtı yorumlarına neden olmuştur.

Küreselleşme kavramı nedeniyle ilişkilerin daha sıklaştığı ya da daha hızlandığı veya daha karmaşık hâle geldiği görülmektedir. Bu durumun en sorunlu olduğu alan da devlet kavramında kendini göstermektedir. Nitekim küreselleşme çalışmalarında devletler genellikle “ulus devlet” kavramı etrafında ele alınmakta ve tartışılmaktadır. Öte yandan farklı konularda yapılan çalışmalarda devletin ulusallık vurgusu geri plana itilmiştir. Burada iki sonuçlu bir olgu ile karşılaşılmaktadır: Ya doğal olarak küreselleşme konularının Batı’daki çalışmalardan doğrudan etkilendiği düşünülmektedir ya da küreselleşme kavramının ulus ile bir rekabet ya da iş birliği içinde olan ilişkisine atıf yapılmaktadır.

Bu çalışmada da küreselleşme ve ulus devlet ilişkisine değinilmiştir. Ancak ulus devlet tamlamasından ziyade devlet kavramı tercih edilmiştir. Bu minvalde devlet, tarihin çok eski zamanlarından itibaren insan topluluklarının ihtiyaç duyduğu ve aradan geçen zaman ile sürekli bir gelişim sayesinde teşkilatlanmış insan topluluğu olarak nitelendirilebilir. Ancak günümüz devlet anlayışı, işlevleri, yükümlülükleri itibarıyla çok daha farklı anlamlara bürünmüştür.

Dünya tarihi içerisinde farklı devlet türleri mevcuttur; bu hususta laik devlet, monarşik devlet, teokratik devlet, aristokratik devlet ve demokratik devlet örnek olarak gösterilmektedir. Ulus devletin kökleri ise genellikle Avrupa kıtasında aranmaktadır.

1648 yılına denk düşen Westphalia Barış Antlaşması, ulus-devletin kaynağı olarak görülmektedir ve Avrupa’nın yükselen ulusları,

kıta içinde savaşılan devletlere geçici bir barış getiren, egemen ulus-devlet ve devletlerarası sistem kavramlarını koruyan bir dizi anlaşmayı imzalamışlardır. Bu anlaşmayla, Orta Çağ'da politik gücün yerel ve derebeylerin elinde olduğu sistemin yerine; toprakların birleşmesiyle modernliğin bağımsız, seküler ve ulusal politik güç sistemi oluşturulmuştur (Durcan, 2016: 191).

Görüldüğü üzere Orta Çağ olarak isimlendirilen zaman aralığında Avrupa'da feodalitenin zayıflaması ulus devletinin nüveleri ile ilişkilendirilmektedir. Aristokrasinin, burjuvazi karşısındaki güç kaybı ve devamında gerçekleşen Fransız İhtilali hem ulusallaşmayı beraberinde getirmiş hem de çok uluslu imparatorlukların egemenliğine zarar vermeye başlamıştır. Bu süreçten sonra I. Dünya Savaşı'na kadar olan zaman, devletleşme amacının yaygın olduğu dönemdir. Bu zaman aralığında hem iç isyanlar hem de savaşlar dönemin en önemli sonucu olarak kendini göstermektedir. Nitekim bu durumun zirve noktası I. Dünya Savaşı'dır. I. Dünya Savaşı ile egemenliğin alanı tartışma konusu olmuş ve devamında "kendi kaderini tayin hakkı" olarak isimlendirilen *self determination* kavramı ortaya atılmıştır.

I. Dünya Savaşı'nın nedenlerinin çokluğu, sonuç itibarıyla farklı bir dünyanın oluşacağını da habercisidir. Nitekim ham madde ve pazar arayışı, egemenlik kavramında oluşan değişim, imparatorlukların yıkılması ve enerji kaynaklarına olan ihtiyacın artışı değişimin ana nedenlerindedir. Bu durum ise sonrasında devletlerin işlevsel olarak alacağı rolün de zemini oluşturmaktadır. II. Dünya Savaşı'na kadar geçen süreçte hem devletleşme hem de uluslaşma çalışmaları devam etmiştir.

"I. Dünya Savaşı'nın hem yarım kalan hesabının görülmesi hem de gelecek yılların temellerinin atılması nedeniyle II. Dünya Savaşı patlak vermiştir" yorumu bu çalışmanın konusu bağlamında yerinde bir yorum olarak görülmektedir. II. Dünya Savaşı günümüzdeki konuların genellikle başlangıç noktası itibarıyla en dikkat çeken dönemlerindedir. Nitekim savaşın sonucu itibarıyla iki kutuplu bir dünya oluşmuş ve bu durum günümüz sorunlarının kıyas merkezi hâline gelmiştir.

Özellikle kapitalizm ve komünizm tartışmaları arasında gitgellerle geçen yıllar devamında 1980'li yıllara kapı aralamıştır. Berlin Duvarı'nın yıkılışı ve Sovyetler Birliği'nin dağılması artık iki güç odaklı dünyadan, tek sesli bir düzene geçildiğinin göstergesidir.

Bu süreç devlet anlayışında da değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Daha katı önlemlere başvuran ya da daha toplumsal düşünüş ile hareket eden devlet

mekanizmaları sosyal devlet olma güdümüne sokulmaya çalışılmıştır. Özellikle İngiltere’de Margaret Teatcher ve ABD’de Donald Reagen politikaları tüm dünyaya liberalizm altında bireyselleşme vurgusunu yapmaktadır.

Bu andan itibaren küreselleşme kavramı, artan popülaritesi nedeniyle öncelikle bireyselleşme kavramı altında kimlik sorunlarına atıf yapmakta, devamında da buna bağlı olarak devlet kavramının içeriğinde bazı zorunlu değişimleri beraberinde getirmektedir.

Artık dünya sisteminde, devletler, uluslararası örgütler ve uluslararası şirketler güç dengesi nispetinde bir mücadele içine girmişlerdir. Küreselleşme kavramı da bu dengede kendini özellikle piyasa ve rekabet üzerinden göstermektedir. Nitekim II. Dünya Savaşı’nın hemen akabinde kurulan uluslararası örgütler genellikle bu kavramlar etrafında şekillenmiştir. “1944’te ABD öncülüğünde New Hampshire’da Bretton Woods’daki Birleşmiş Milletler konferansında yer alan 44 ülke, 1930’ların Büyük Buhranı’na neden olan rekabetçi devalüasyonların tekrarını önlemek ve ekonomik iş birliği için bir çerçeve oluşturmaya çalışmak için Uluslararası Para Fonu IMF’yi kurmuştur” (International Monetary Fund, t.y.).

IMF’nin, küresel bunalımları önleyici hamleler çerçevesinde, ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kalan ülkelere likidite sağlamak ve küresel ekonomi kurallarını uygulamayan ülkelere karşı uluslararası baskı yapmak görevlerini ifa etmesi öngörülmüştür. Dünya Bankası (WB) ise yine 1944 yılında kurulmuş; ticaret, finans, eğitim ve gıda güvenliği gibi pek çok konuda hükümetler, sivil toplum kuruluşları, bölgesel kalkınma bankaları, düşünce kuruluşları, özel sektör ve diğer uluslararası kuruluşlarla birlikte çalışmayı amaçlamıştır (Çifci ve Demirkol, 2022).

Bu uluslararası kurumlar küreselleşme kavramı ile doğrudan bağlantılıdır. Nitekim devlet kavramı ile küreselleşme kavramının girift ilişkisi kendini burada da göstermektedir. “Küreselleşme koşullarında ulus devletler yaşanan büyük problemler için çok küçük, küçük problemler içinde çok büyük kalmaktadır” (Giddens, 2009: 162). yorumu devlete biçilen rolün de anlaşılması için gayet yerinde bir örnektir. Buradan hareketle devletlerin sorun çözümü için yetersiz kaldıkları yorumu yapılırken pandemi sürecinde yaşananlar farklı tartışmalara da neden olmuştur. Nitekim bozulan tedarik zincirleri, yaşanan kaos ortamı, finans dünyasında yaşanan gelişmeler, aşuların bulunması ve devamında aşuya ulaşım net olarak bir küreselleşme kavramının örneğidir. Pandemi süreci içinde bireyler, devletler, uluslararası şirketler

ve uluslararası kurumlar aktif rol oynamışlardır. Ancak bu duruma farklı coğrafyalardan farklı tepkilerin gelmesi küreselleşme kavramının bir kırılma noktası olduğunu göstermektedir. Sonuç içerikli cümleler kurmanın zor olduğu bir zamanda, “küreselleşme süreci bitti” ya da “tek devlet olmanın fragmanı yaşandı” gibi yorumlar yapılagelmektedir. Ancak bu yorumların yapılabilmesi için daha çok verilere ihtiyaç olduğu aşikârdır.

Kısacası küreselleşme ve devlet kavramlarının ilişkisi yaşanan geniş tarihi süreçte inişli çıkışlı bir hâl almıştır. Ekonomik küreselleşme temelli yaşanan gelişmeler göz önünde tutulduğunda adaletsizliklerin arttığı, tek tipleşmenin çoğalmadığı bir ortam görülürken aynı zamanda iş birliği neticesinde bazı bölgesel başarıların kazanıldığı bir ortam da mevcuttur. Ancak son kertede devlet kavramının yok olduğu gibi yorumların boşa çıktığı, aksine güçlenen bir devlet mekanizmasına ihtiyaç olduğu net biçimde görülmektedir.

1.5.TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

1.5.1. Millet ve Milliyetçilik

Milliyetçilik kavramı her ne kadar modernitenin bir ürünü olarak yorumlansa da köken itibari ile millet kavramının varlığı ile ilişki içindedir. Millet kavramı modern tarih öncesi topluluklarda aile, akrabalık ve kabile arasında yaşanan zayıf aidiyet duygusu ve dayanışmanın belirli bir ırka duyulan ortak inanç zemininde ortaya çıkan biçimlerinin bir uzantısı olarak düşünülmektedir (Smith'ten akt. Durdudiler, 2020: 28).

Millet kavramının köken itibarıyla çok eskilere dayanması aynı zamanda günümüzde millet kavramı ile birlikte ulus, etnisite, ırk, kavim gibi kavramlarla olan ilişkisi millet kavramını karmaşık bir duruma itmektedir. Bu durum doğal olarak milliyetçilik tartışmalarında da kendini göstermektedir. Bu sebeple çalışmanın bağlamı bölüm içerisinde çerçevesince ırk, ulus ve millet kavramlarına değinilmiştir.

İrk ise farklı canlılar için kullanılsa da çalışmamız açısından insan türünün biyolojik özelliklere atıf yapmaktadır. İrk, fiziksel özelliklerin ön planda olduğu (saç rengi, yüz özellikleri vb.) ve kalıtsal özelliklerin varlığına işaret etmektedir. Bu sebepten ötürü hem siyasal hem de bilimsel açıdan ihtilafli olan ırk terimi, “kan” ve soy birliğine sahip insanlardan oluşan bir grup olarak tanımlanmaktadır. Siyasal

düzlemde farklı ırkçılık tanımları da mevcuttur. Ancak bu çalışma kapsamında ırkçılık, biyolojik zemini olan, dışlayıcı bir kavram olarak kabul edilmiştir.

Ulus kavramı da millet kavramı ile birbirine karışmış, aynı zamanda siyasi düzlemde de Türk milliyetçiliğinin açıklanmasını güçleştiren bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim imparatorluğun son döneminde kullanılan millet kavramının, cumhuriyet ile birlikte gelişen ulus kavramının siyasi alanda başka kavramlara atfı yaptığı aşikârdır. Bu minvalde bu çalışma için ulus kavramı modernitenin ürünü olarak, imparatorlukların yıkılarak ulus devletlerin ortaya çıkışında aktif olan bir kavram olarak görülmektedir. Nitekim ulusun, milliyetçi duruş ve retoriğe uygun bir şekilde yeni devlet ve yeni insanın inşasını içermesi millet kavramı ile farkını ortaya koymaktadır. Millet kavramı daha antikiteye ve teolojiye dayanan yanı, ulus kavramı ile arasındaki en önemli farklarından biridir (Rukiye, 2020: 13).

Buradan hareketle milliyetçilik çalışmalarında evrensel normlar oluşturmanın oldukça zor olduğu söylenebilir. Hem tarihsel seyir açısından hem de ulusta olduğu gibi sübjektif unsurların farklılığı farklı milliyetçilik tanımlarını ve anlayışlarını beraberinde getirmektedir. Milliyetçiliğin biricikliği, farklı kültür birikimi, farklı tarihi serüvenin sonucunda oluşan bir durumdur.

Avrupa içinde bu duruma örnek Fransa ve Almanya gösterilebilir. Çıkış şekli olarak farklılıkları içinde barındıran bu iki milliyetçilik türü aradan geçen zaman içinde birçok çalışmanın da konusu olmuştur. Nitekim milliyetçilik türleri tartışılırken; ulus kavramı etrafında liberalliği barındıran Fransız milliyetçiliği ile romantizmi bünyesinde barındıran ve etnik kökenlere atfı ön planda tutan Alman milliyetçiliği örnek verilmektedir. Etnik milliyetçiliğin temelini ise Alman milliyetçiliğinde aranmalıdır yorumu mevcuttur. Alman milliyetçiliği, Fransız milliyetçiliğine tepki olarak doğmuştur. Fransız milliyetçiliğinin iki temel hedefi ise dil aracılığı ile asimilasyonu gerçekleştirerek bir ulus oluşturmak, cumhuriyet kavramı vesilesi ile de halk egemenliğine dayalı bir yönetim geliştirmektir. Alman milliyetçiliğinde ise liberal kavramlar daha geri planda olmak koşulu ile ırksal durumlar ön plandadır (Aktürk, 2006: 31). Bu farklılık milliyetçilik çalışmalarında kalıpların oluşmasına engel bir durumdur. Nitekim milliyetçiliğin unsurları incelendiğinde bu sonuç ortaya çıkmaktadır. Ulusun objektif unsurları, somut bir şekilde var olan insanları birbirine bağlayan unsurlardır. Örneğin: dil, din, soy ya da ırk, vatan, tarih ve kültürdür. Sübjektif olarak millet anlayışında ise somut kriterler

yoktur. Her ne kadar objektif unsurlardan faydalansa da maddi şartlar mevcut değildir. Örneğin, Ernest Renan “ulusun varlığı her gün yapılan bir plebisittir” (Renan, 2016: 25) görüşündedir.

Tüm bu gelişmeler ışığında çalışmanın odak noktasında olan millet kavramı, teoloji ve antikiteye dayanan, kültürel birliktelik ve kültürel birikime önem atfeden aynı zamanda ırk kavramını da çekirdeğinde barındıran bir kavram olarak kullanılmıştır.

1.5.2. Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Serüveni

Avrupa’da başlayan Türkoloji çalışmaları ile Osmanlı aydınlarının Avrupa ülkelerinde eğitim görmeleri Türk milliyetçiliğinin günümüz anlamı açısından önem arz etmektedir. Fakat özellikle Tanzimat döneminde gerçekleşen serbestlik ortamı ve millet sisteminin ortadan kalkmasıyla hemen akabindeki gelişmeler Türk milliyetçiliğinin farklı ırmaklardan beslenmesine yol açmıştır.

Bu anlamda Türk milliyetçiliği; Türkoloji çalışmaları başlangıç olmak üzere dış etkenlerin ciddi etkisi vesilesi ile şekillenmiştir. Türk milliyetçiliği kavramının oluşmasının başlangıç kısmında birtakım özellikler mevcuttur. Örneğin din kavramı ciddi bir yer meşgul etmektedir. Türk milliyetçiliğinde İslamiyet saygın bir konumdadır ve laiklik kavramı bu dönemlerde genellikle gündemde değildir. Henüz savaşların son raddeye gelmediği bir zamanda olması nedeniyle Batı aleyhtarlığı durumu mevcut değildir ve hatta Panslavizme tepki olarak gelişen bir yanı da vardır. Bu duruma Çarlık Rusya’sının etkisi altında bulunan Müslüman Türklerin katkısı da mevcuttur. Genellikle bu dönem Türk unsuruna bir kalıp arama dönemi olarak da adlandırılabilir. Çünkü Türk unsuru, Osmanlı İmparatorluğu’nun ayakta kalmasını sağlayan ana iskelet konumundadır (Karakaş, 2006, s. 61).

Nitekim Kazan, Kırım ve Azerbaycan’da burjuvazinin gelişmesiyle büyüyen Türklük bilinci, entelektüeller tarafından Osmanlı İmparatorluğu’na getirilmesi ırmaklardan ilkinin teşkil etmektedir (Yesevi, 2012). Diğer taraftan Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin ve Ahmet Hikmet, Selanik’te Genç Kalemler Dergisini çıkarmaktadır. Bu dergi vesilesi ile Türkçe, edebiyat sahasında alanını genişletmektedir. İmparatorluğun içinden gelen bu ırmak ikinci kolu temsil etmektedir.

Aynı zamanda, Türk milliyetçiliği farklı milliyetçilik türlerine de çatı oluşturmaktadır. Milliyetçiliğin esnek yapısı dünyadaki gelişmelere istinaden Türk

milliyetçiliğinde de zamanın farklı dönemlerinde çeşitli milliyetçilik görünümlerine bürünmektedir. Fikir akımlarının nüvelerinin görüldüğü andan bu yana kültür, milliyetçilik, ırkçı milliyetçilikten kültür milliyetçiliğine, sosyalist milliyetçilikten seküler milliyetçiliğe kadar farklı görünümlerde karşımıza çıkmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti siyasal hayatında ise genel olarak dört farklı milliyetçilik tipinden bahsedilmektedir: Kemalist milliyetçilik, Muhafazakâr milliyetçilik, Anadolu Milliyetçilik ve Turancı milliyetçilik. Kemalist milliyetçilik genel olarak etnisiteye önem veren ve yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin uluslaşmasını sağlama üzere bir araç konumundadır. Dini, kültürü ve toplumu bir arada tutma objesi olarak görmektedir. Aynı zamanda yönü Batı'ya dönük bir biçimde, reformlarla toplumu uluslaştırma amacı taşımaktadır. Nitekim Kemalist milliyetçilik açısından şöyle bir yorum da yapılabilir: "Milliyetçilik ideolojisi, modernlik öncesi dönemde dinlerin yerine getirdiği siyasi işlevi üstlenerek son iki yüzyılda siyasi kurumların dünyevi referans çerçevesi halini alır. Milliyetçiliğin tamamlayıcısı laiklik de paradoksal biçimde dinsel bir işlev görür. Nitekim ulus devletin sivil dininin çekirdeğini de laiklik oluşturur." (Ukuşlu, 2021, s.12).

Turancı milliyetçilik ise Kemalist milliyetçiliğin muhalifi olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'na olumlu bakışı yanında Osmanlı İmparatorluğu tarihinden önceki Türk tarihine de bilimsel atıflar yaparak tarihî serüvenini devam ettirmektedir. Kemalist milliyetçiliğin Batıcı yanına karşı Turancı milliyetçilik, Batı'dan hayli uzakta konumlanmakta ayrıca Kemalist milliyetçiliğin sınır konusundaki tavırlarına karşı Turancı milliyetçilikte sınır kavramı oldukça geniş bir anlama sahip bulunmaktadır. Bu durum doğal olarak Türki Cumhuriyetlerini de içine alan bir yapıdadır.

II. Dünya Savaşı'nın sonuçları neticesinde Türk milliyetçiliği bir durgunluk safhasına girmiş olsa da Türkiye'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile gelişmeler farklılık göstermiştir. Bu farklılık etrafında Türk milliyetçiliği de daha muhafazakâr bir görünümde kendini göstermektedir. Kültürel öğelere önem veren ve dinî konularla harmanlanmış bir milliyetçilik yapısına bürünmüştür. Milliyetçiliğin etken maddesi olarak milli kültürü koruma hüviyeti daha belirgin bir hâl almıştır. Bu durum günümüze değin hem farklı tartışmaların başlangıç noktası olagelmış hem de muhafazakârlık milliyetçilik tartışmalarında önemli bir yer edinmiştir.

Tarihsel okumanın farklılaştığı ve Türklerin İslam'ın savunucusu konumuna oturtulan aynı zamanda köken itibarıyla farklılıklarında tartışma konusu olduğu bu yeni milliyetçilik yorumlamaları, aslında Meşrutiyet Dönemi fikir akımlarından İslamcılık, Türkçülük ve Osmanlıcılık fikir akımlarının ilk nüvelerini verdiği bir dönemdir. Bu durumu Remzi Oğuz Arık şu şekilde açıklamaktadır: “Anadolu’yu çiğnemek isteyen Haçlılara göğüs geren ve bu müthiş fedakârlığı, Müslüman oldukları için Müslüman kalmak için yapan Türkler, kavmî bir Türklükten tamamen ayrıлып yeni ve kendilerine özgü bir bünye edinmişlerdir.” (Alican, 2021, s. 14).

Sonuç olarak milliyetçilik kültürel bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Milletin doğal üyesi olan insanlar arasında var olan bağ doğrudan geçmişte kurulan ilişkilerin bütünüdür. Bir bakıma, her geçen gün değişen, gelişen ya da kalıplaşan bu ilişkiler kültür kavramının bir ayağını oluşturmaktadır. Bu nedenle milliyetçilikler içinde kültür kavramını barındırmaktadır. Her ne kadar siyasi bir görünüm elde edilmiş olsa da milliyetçilik kültürel olaydır. (Ukuşlu, 2021, s.17).

1.5.3. Küreselleşme Karşısında Türk Milliyetçiliği

Günümüz küreselleşme kavramı bireyciliği ön planda tutan ve materyalist bir anlayış ile madde-mana ilişkisinde maddeyi geçerli öge kabul eden bir çizgiye sahiptir. Sınırların ortadan kalkarak artık bilginin ya da sermayenin hareketliliğinin yanında kültür aktarımının tek yönlü bir hal alması da mevcuttur. Küreselleşme yerelliği geri plana iterek evrensel olanı gündemine almaktadır.

Ekonomik temelli yanı küreselleşmeyi daha vahşi bir hale sokmaktadır. Rekabet ilişkilerini artırması ve sayısal ifadelerin çokluğunun önemli hale gelmesi değerler dünyasında da ciddi etkiler oluşturmuştur. Bu durum birçok soyut kavramın nicelikle ölçülmesine varacak kadar anlamsızlaşmaktadır. Örneğin artık geçerli kavram bereket değil kâr olarak değerlendirilmektedir.

Küreselleşmenin bulanıklaştırdığı önemli kavramlardan biri de kimliktir. İnsan kimliğiyle varlığını devam ettiren bir canlıdır. İnsanın, farklılıklarını kimliği etrafında kabul ettirebilmesi birey özelinde toplum ve millet için önemli bir konumdur. Ancak küreselleşme kavramının iletişim ve ulaşım alanındaki gelişmeler nedeniyle kimlik kavramının dayanaklarını yok etmesi kimliksizliğin önünü açmaktadır. Nitekim kimlik içinde kültürü ve yerelliği barındırmaktadır. Küreselleşmenin kültürü tek

tiplerleştirici bir tavır takınması ve yerelliği önemsiz bir hale getirmesi kimlik kavramının da muhtevasında değışikliğı beraberinde getirmiştir.

Tüm bu gelişmelere tepki olarak milliyetçiliğın artması olağandışı bir gelişme değildir. Nitekim Türk milliyetçiliğı de bu gelişmeler ışığında kültür temelli bir karşı çıkış mevcuttur.

Öncelikle Türk milliyetçiliğinde; birey, arzuları etrafında hareket eden, bireyci bir yaklaşımla maddeyi ön planda tutan anlayışa sahip değildir. Madde-mana ikilemini itidalli bir kıvamda götüren bir anlayış hâkimdir. Ancak küreselleşmenin rasyonalizmden beslenmesi soyut kavramların dahi metalaşmasına neden olmaktadır. Erol Güngör'de bu duruma şöyle farklı bir bakış açısı katmaktadır: “Ahlâkın rasyonalist izahı insan münasebetlerinde menfaatin dışında hiçbir motiv bırakmadı.” (Güngör, İslam Tasavvufunun Meseleleri, 2018). Bu konuda; insanın kalbinin de kafasının da acıkacağını dile getiren Arvasi, sadece maddi bir şekilde midenin acıkmayacağını ve insanın mutluluğın karın tokluğıyla bulmayacağını dile getirmiştir (Arvasi, 2017, s. 43).

Türk milliyetçiliğinde kültürel alanda bir tek tiplerleşmeye tepkinin gelmesi kadar doğal bir durum yoktur. Nitekim milli kültür temeline oturmuş bir milliyetçilik anlayışı bu milli kültürü hem muhafaza etmek hem de geliştirmek amacı taşımaktadır. Bu durumun yanında başka bir kültürü tamamen kabul etmek de imkansız konumdadır. Çünkü kültür içinde barındırdığı öz nedeniyle tamamen değıştirilemez. Nitekim Erol Güngör'de Amerika ve Meksika örneğine atıf yaparak şu cümleleri kurmaktadır: “Nakil vasıtalarının coğrafi mesafeyi manâsız kılacak kadar geliştiğı bir zamanda bile sosyal mesafenin varlığı kültür yayılmasını hem tahdit eder hem de gagesinden uzaklaştırır.” (Güngör, Türk Kültürü ve Milliyetçilik, 2019).

“İnsanı yaşat ki, devlet yaşasın” düsturunu asırlardan bu yana halk arasında kullanan Türklerin, devlet kavramı vesilesi ile küresel amaçları da mevcuttur. Ancak bu mevcudiyetin temelinde mana dünyası ile madde dünyasını dengede tutan bir tasavvur vardır. Bu varlığın odak noktası olan insan, hedeflerinin hem amacı hem de aracı rollerini üstlenmektedir. Bu durum Türk tarihinin farklı aşamalarında insan odaklı bir dünya hâkimiyeti mefkûresine dönüşmüştür: “Millî Mefkûre” (Gökalp), “Türk Ülküsü” (Atsız), “Türklük Ülküsü” (Türkeş), “Türklerin Dünya Nizamı” (Osman Turan), “Türk-İslam Sentezi” (İbrahim Kafesoğlu), “Türk-İslam Ülküsü”,

gibi yeni yorumlar eklenmiştir (Coşkun, 2014, s. 28). Bu gibi isimlendirmeler bu duruma önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Türk milliyetçiliğinin küreselleşme kavramına karşı geliştirdiği kavramların önemli yanlarından biri de tepeden inmeci bir yaklaşımının olmamasıdır. Halkın sorunlarla mücadele ederken kendiliğinden oluşan ve aydınların etkisinin az olduğu bir durum söz konusudur. Nitekim Nihal Atsız durumu şöyle izah etmektedir: “Bu addaki saflık ve tabiiilik, Türk ülküsünün çok eski olduğunu göstermek bakımından manalıdır. Kızılelma adı, ülkünün aydınlardan önce halk arasında doğduğunu gösterse gerektir” (Atsız, 2011, s. 19).⁷

⁷ Bu bölüm (Çifci & Demirkol, 2022) çalışmamızda daha kapsamlı şekilde incelenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

MEHMET AKİF ERSOY VE EROL GÜNGÖR MUKAYESESİ

2.1. MEHMET AKİF ERSOY

Mehmet Akif Ersoy, İmparatorluğun en çalkantılı zamanlarında, 1873 yılında İstanbul Fatih’te Buharalı bir anneden ve Arnavutluk’un İpek kasabasından olan bir babadan dünyaya gelmiştir. Akif’in Annesinin ve babasının memleketi ayrıca Akif’in Fatih’ te doğması vesilesi ile Sezai Karakoç, Akif’i ‘Doğu İslamlığı ile Batı İslamlığının sentezi bir çocuk olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Akif’in doğduğu dönemin zorluklarına atıfta bulunarak anne tarafından ve baba tarafından bazı özellikler aldığını belirtmektedir. Akif’in annesinden adanmışlığı şairliği ve sağduyuyu aldığını, baba tarafından ise korkmamayı, umutsuzluğa kapılmamayı ve gözü pekliği aldığını belirtmektedir (Karakoç, 1986).

1893 yılında birincilikle bitirdiği Baytar Mektebi sıralarında şiir hayatına başlayan Mehmet Akif, II. Meşrutiyet’in ardından yayın hayatına başlayan ve baş yazarlığını üstlendiği Sırat-ı Müstakim’den daha önce Resmi Gazete’nin yazı kurulunda yer almıştır. Halide Edip ve İbnülemin M. Kemal mesai arkadaşlarıdır.

1908 yılında Meşrutiyet’in ilanının akabinde, Ağustos’ta basılmaya başlayan Sırat-ı Müstakim dergisi ile birlikte faal olarak basın yayın hayatına yeniden girmiştir. 8 Mart 1912 tarihli 183. sayısından sonra Sebilürreşad adıyla yayın hayatına devam edecek olan dergide hem şiirleri peşpeşe yayımlanmış hem de dini ve edebi konulara hakkında yazılar çıkmıştır (Durdudiler, 2020, s.34).

Mehmet Akif Ersoy’un yetiştiği muhit ile birlikte ilişkide bulunduğu çevre de zihin yapısının oluşmasının yanı sıra Akif’in karakteri ve dünya görüşü açısından oldukça önemli bilgiler içermektedir. Nitekim Akif, Yusuf Akçura gibi Türkçülerle bir münasebet kurarken aynı zamanda Babanzade Ahmet Naim ile de ciddi bir dostluğun içindedir. Kendinden yaşça küçük Mithat Cemal ile görüşmelerini sıklaştırırken, toplum nezdinde farklı yorumlanan Neyzen Tevfik ile de sanat kapısından başlayan bir dostluğunda içindedir.

Akif yaşadıkları ve yaptıkları ile Anadolu insanını kendi şahsiyetinde toplamıştır. Hem aile yapısı hem de çevresi ve fikirleri nedeniyle bu portreye uymaktadır.

Anadolu insanının kendi kültür ve tarih şuuru ile aidiyet duygusunu oluşturması, kimlik kazanması ve geçmişten bugüne

gelmesinde temel olgular, Türklük, Müslümanlık ve mahallî unsurlardır. Türklük ve Müslümanlık Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar tarafından Anadolu'ya getirilmiş, mahallî unsurlar ise bunların Anadolu'da karşılaştıkları Bizans bakiyesi gruplar tarafından ortaya konulmuştur (Kolektif, 2007, s.10).

Bu yorumu Akif kendi şahsiyetinde ete kemiğe büründürmüş şekilde bir hayat yaşamıştır. “Tek dişi kalmış canavar” olarak gördüğü Batı'nın olumlu gelişmelerine sırt çevirmeden bakmayı bilmiş, aynı zamanda Anadolu'nun kadim şuurunu zihniyeti hâline getirebilmiştir.

Sadece somut ilişkiler olarak değil, zihin dünyasında da etkide bulunan isimler de Mehmet Akif hakkında bizlere bilgiler vermektedir. Muhammed Abduh ile Cemaleddin Afgani, hem tartışmalara neden olması nedeniyle hem de İmparatorluğun son döneminde yaşananlar nedeniyle genellikle farklı kesimlerin farklı yorumlara sahip olduğu kişilerdir. Mehmet Akif'in zihin yapısında ve fikir dünyasında bu kişiler etkide bulunmuşlardır. Özellikle bu iki isim hem milliyetçilik hem İslamcılık tartışmalarında kendine yer bulan isimler olmasıyla da önem arz etmektedir. Ziya Gökalp'in de bahsettiği gibi Mehmet Emin Yurdakul'a milliyetperverâne şiirler yazmasını telkin eden Cemaleddin Afgani'dir. Ziya Gökalp bu durumu şu cümlelerle açıklamaktadır:

Türk şairi Mehmet Emin Bey'e Türkçülüğü aşıl原因, kendisinin söylediğine göre, Şeyh Cemaleddin Afgani'dir. Mısır'da Muhammed Abduh'u, Şimal Türkleri arasında Ziyaeddin Bin Fahreddin'i yetiştiren bu büyük İslam müceddidi, Türk vatanında Mehmet Emin Bey'i bularak, halk lisanında, halk vezninde milliyetperverâne şiirler yazmasını teşvik etmiştir (Gökalp, 2018, s.26).

İslamcılık açısından durum derinleştğinde Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh'un Mehmet Akif ile ilişkisi hakkında Sezai Karakoç'un şu cümleleri dikkat çekicidir:

Akif'in bu düşünürlerin tesiri altında kalışı, mübalağa edilmiştir. O, adeta, bu fikir adamlarının ortaya çıktığı fikirlerin Türkiye'deki bir müdafii, o ekollerin bir şairi gibi gösterilir. Halbuki Türkiye'de yeni İslam düşüncesinin doğuşuyla diğer ülkelerde doğuşu apayrı olmuştur. Türkiye'de esas İslam devleti kurulu bulunduğu; İslam, düşünce sistemi olmaktan çok, davranışlarda ve kuruluşlarda yaşıyordu. Ancak devletin yıkılma tehlikesiydi ki, yeni yeni, düşünce planında da bir sistem yapmaya yöneltiyordu. Bunun için denilebilirse, İslamcılar çekirdekten yetişme İslamcılardı. Ötekilerdeyse daha bir sistem ve düşünce İslamlığı gelişmişti. Bunun için Mehmet Akif fikirlerini bu düşünürlerden çok sokaktan, aileden, klasik kültürden, toplumdan

devletin sarsıntılı halinden ve nihayet kendisinden alıyordu. Bu İslam mütefekkirlerinin tesiri kendisinden İslam fikrini doğurmuyor, esasında var olan bir ülküyü geliştirmeye ve beslemeye yarıyordu. Yani arada bir tabilik münasebeti yok belki bir paralellik vardır (Karakoç, 2007, s.22).

Muhammed Abduh ve Cemaleddin Afgani ile fikrî bir ilişkide bulunan Mehmet Akif'in, Sezai Karakoç'un da belirttiği üzere İslamcılık açısından bir bütünlük kurma durumu mevcut olmasa da, İslamcılık çerçevesinde vatan, millet kavramlarını yorumlamada daha hassas bir düşünce metoduyla tanışması olası ihtimaldir. Bu minvalde fikirlerine önem vererek çeviriler yaptığı Muhammed Abduh'un aynı zamanda Mehmet Emin Yurdakul'a milliyetçi şiirleri telkin etmesi konu bakımından önem arz etmektedir. Akif'in milli ve dini duygularının oluşmasında Fatih Merkez Rüşdiyesi'nden hocası, Kadir Efendi'nin de etkisinden bahsedilmektedir. Nitekim Kadri Efendi aynı zamanda Abdülhamid döneminde baskılara dayanamayarak Mısır'a kaçmış ve burada Kanun-i Esasi isminde bir de gazete çıkarmıştır (Argon, Argon, ve Bayhan, 2019, s.117).

Mehmet Akif Ersoy'un bu çok çeşitli yapısı bir karmaşıklıkla beraberinde getiriyor izlenimi verse de Mehmet Akif Ersoy'un özgünlüğü ve tutkulu karakteri bu durumu berraklaştırmaktadır. Ancak konumuz açısından Mehmet Akif'in kullandığı kavramları incelemek bu durumu daha da netleştirecektir.

2.2. MEHMET AKİF ERSOY'DA KAVRAMLAR

Mehmet Akif Ersoy'da öne çıkan kavramlar arasında millet, vatan ve birlik kavramlarına değinilmiştir. Farklı kavramlarla birlikte tartışma çeşitlendirilebilirse de bu çalışmanın konusu açısından önemli olan kavramlar bu şekliyle sınırlandırılmıştır. Mehmet Akif Ersoy'un toplumsal yönünün kuvvetini, kaleme aldığı şiirlerin varlığı kanıtlamaktadır. Fakat bu şiirleri kıstas almakla birlikte Akif'in siyasi hayatına bakmak bu çalışmanın konusu bağlamında daha çok önem arz etmektedir. Nitekim her ne kadar Akif şair yönüyle öne çıksa da aynı zamanda I. Meclis'te milletvekilliği yapmış, İmparatorluğun son zamanlarda istihbarî faaliyetlerde bulunmuş, Cumhuriyet'ten önce ve Cumhuriyet'in devamında da üniversite hocalığı yapmış çok çeşitli bir şahsiyet olarak dikkat çekmektedir.

Mehmet Akif siyasete bakışını şu cümlelerle ifade etmiştir:

Allah'a sığınırım: şu siyasetten, siyaset sözünden, siyaset manasından, siyaset sözünün ağızdan çıkan her harfinden, siyaset namına içten geçen her hayalden, siyasetin anıldığı her yerden,

siyasetten bahseden, yahut siyaseti öğrenen, yahut siyasetle aklını bozan, yahut siyasetle akıllılaşılan herkesten siyaset kelimesinin kökünden ve o kökten çıkan iştikakların hepsinden, Allah'a sığınırım (Fergan, 1938, s. 330).

Her ne kadar bu cümlelerin sahibi Mehmet Akif olsa da aynı Akif kısa bir dönem İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde de bulunmuştur. Devamında I. Meclis'te Burdur mebusluğu görevini yapmıştır. Burada bir teori-pratik uyumsuzluğu varmış gibi görünse de Mehmet Akif'in siyasetten anladığı oldukça farklıdır. Nitekim edebî anlamda ortaya koyduğu büyük eserlerin sahibi bir zihniyetin siyaseti de ulvi bir amaç neticesinde yorumlaması olasıdır. Bu nedenle Mehmet Akif'in gündelik ve kısa vadeli siyasetten nefret ettiği ancak adanmışlığın olduğu ve ulvi bir amacın gerçekleşme nüvelerine inandığı ortamlarda bulunduğu yorumları makul görünmektedir.

Mehmet Akif'in siyasete bakış açısının diğer bir görünür yanı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girişinde yaşanan olaydır. Akif, II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra İttihat ve Terakki Cemiyetine katılmıştır. Ancak inanmadığı yoldan gitmeyen Akif, herkese uygulanan bir prosedürün aklına yatmaması nedeniyle İttihat ve Terakki Cemiyeti yeminine kendi ilkeleri nedeniyle karşı çıkmıştır. Nitekim İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girişte, cemiyet yemininde cemiyetin emirlerine tam itaat vardır. Ancak Akif inanmadığı şeyleri yapma mecburiyetini karakterine ters olarak görmüştür ve yemin metninde değişikliğe gitmiştir. Cemiyetin doğru olmadığına inandığı emirlerine itaat etmeyeceğini belirtmiştir (Çarkçı, 2020).

Mehmet Akif'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ayrılığa giden süreci çalışmamızın konusu bakımından önemlidir bu nedenle kısaca değinilecektir. Akif, Balkan Harbi esnasında Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nde görev alarak, Balkan Harbi'nde birlik mesajları içeren vaazlar vermektedir. Ancak Balkan Harbi yenilgi ile sonuçlanmıştır. Yenilgi sonrasında da toplumda ayrılıkçı fikirler artmaya başlamıştır. Akif ise İslam'ın bunca milleti bir arada tutmasını belirterek, ayrılıkçı zihniyette olanlara uyarılarda bulunmuştur:

Birbirinden müteferrik bu kadar akvamı

Aynı milletin altında tutan İslam'ı

Temelinden yıkacak zelzele, kavmiyettir

Bunu bir lahza unutmak ebedi haybettir...

Arnavutlukla, Araplıkla bu millet yürümez...

Son siyasetse bu! Hiç böyle siyaset yürümez! (Ersoy, 2018, s.357).

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Balkan Harbi sonucunda gelişmeleri Akif'ten farklı olarak okumuştur. Özellikle cemiyette popülerliği artan milliyetçilik fikri, Akif'in zihninde bütünü paramparça etmektedir. Nitekim Akif'in İslam'ın son sancağı olarak gördüğü Osmanlı İmparatorluğu kendi içinde parçalanmamalıdır. Hele ki Balkanlar'da Müslümanlar arasındaki birliğin bozulması Akif'i derinden etkilenmiştir. Akif için toplum üzerinde din bağı en kuvvetli bağıdır. Bu nedenle bu bağı zayıflaması toplumun birliği adına olumsuz bir durumu göstermektedir (Düzdağ'dan akt. Göçer 2017, s. 361). Mehmet Akif için önem sıralamasında din kavramının ilk sırada olması yadsınamaz bir gerçektir. Ancak olay zamanı ve sosyoloji eksenli bir düşünüş ile bakıldığında; kavramsal olarak milliyetçiliğe bir karşıtlık yoktur. Kurtarılması gereken bir Osmanlı İmparatorluğu ve Akif'te yer edinmiş İslam sancaktarlığı vardır.

Aradan geçen sürede İmparatorluk parçalanmış ve Millî Mücadele başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa da yeni kurulacak Meclis'e katılabilecekleri Ankara'ya davet etmiştir.

Mehmet Akif'in millî mücadeleye katılma ve Ankara'ya gitme düşüncesinin fiiliyata geçmesinde Mustafa Kemal Paşa'nın bir girişimi etkili olmuştur. Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa tarafından 8 Nisan 1920 günü İstanbul Heyet-i Merkeziye Teşkilatı'ndan Zafer Bey'e hitaben yazılan bir şifre telgrafın 10'uncu ve son maddesinde, "Burada ulemaya ihtiyaç vardır. Ali Bey'le görüşülerek Hoca Fatin, Şair Mehmet Akif Efendilerin ve sair tensip edileceklerin sür'at-i sevkleri" talimatıyla Mehmet Akif Ankara'ya çağırılmıştır (Çarkçı, 2020).

Mehmet Akif'in Millî Mücadele'ye katılmasında Mustafa Kemal Paşa'nın önemi bu cümlelerle kıyaslanamayacak derecede dikkat çekicidir. Çünkü Akif için adanmışlık ve birlik fikirleri çok önemlidir. Nitekim aradan geçen zamandan sonra Mehmet Akif bir konuşmasında, kazanılan zaferde Atatürk'ün rolünün çok büyük olduğunu dile getirmiştir ve şu cümleleri kurmuştur: "... eğer, Atatürk olmasaydı, bir zafer kazanılamazdı. Başımızdaki adamı kim görse inanırdı." (Kuntay, 2020, s.243).

Çalışmamızın konusunun genişlememesi açısından ayrıntılı şekilde incelenmeyecek olan Mehmet Akif Ersoy'un siyasi faaliyetlerinden dikkat çekici olanlarından biri de Teşkilat-ı Mahsusa 'da yaptığı faaliyetlerdir. I. Dünya Savaşı sırasında Almanya ve Arabistan'da da görev yapmıştır.

Akif'in eserleri ve icraatları göz önüne alındığında zihin dünyası ile gündelik hayatı arasındaki makasın çok dar olduğu gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Akif'te millet, vatan ve birlik kavramları incelenmeden Akif'in siyasi hayatına bakılmasının nedeni bu duruma neden olabilmektedir. Akif gündelik hayatında da inandığı değerler uğrunda işler yapmaya özen göstermiştir. Yapılan işlerin genel çerçevesinin genişlemesi Akif için yaptığı iş kadar alakalıdır. Nitekim tam bir tezatlık durumunda Akif içinde bulunduğu ortamda durmamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu duruma örnektir. Tüm bu bilgiler ışığında vatan, millet ve birlik kavramları incelenirken Mehmet Akif'in adanmışlığı ve ilişkide olduğu kavram ya da olaylarla bir duygusal bağ kurduğu gerçeği göz önünde tutulmalıdır.

Öncelikle Mehmet Akif'te millet, milliyetçilik, ırkçılık gibi konulara değinmek konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır. "Akif'in I. TBMM'nin 20 Şubat 1922 tarihli celsesinde konuşan Hamdullah Suphi Tanrıöver ile geçen bir diyalogunda kavmiyet ile milliyet kavramlarının farklılığına dikkat çekerek kavmiyet kavramına karşı olduğunu belirtmiştir (Düzdağ, 1988, s.80). Bu ikincil kaynak vesilesi ile öğrendiğimiz durum, Akif'in kavmiyete karşı olduğunu göstermektedir. Ancak Akif kavmiyet, milliyet vb. kavramlar etrafında başka kavramları da kullanmıştır.

*Çatma kurban olayım kaşlarını ey nazlı hilal
Kahraman ırkıma bir gül ne bu şiddet bu celal⁸*

Nitekim Mehmet Akif'in alıntılanan dizelerinden de anlaşılacağı üzere Akif, ırk kavramını da kullanmaktadır. Mehmet Akif, Süleymaniye şiirinde Hindistan'da yaşayan Müslümanların olumlu yönlerini belirterek bir kıyas yapmaktadır. Bu kıyaslama esnasında ise millet kavramını kullanmaktadır:

*Fuğu yok, içkisi yok, himmeti yüksek, gözü yok,
Şeri masuma olan hürmeti bizlerden çok,
Böyle evlad okutan milletin istikbali... (Ersoy, 2018, s.343).*

Akif aynı zamanda Çanakkale Şehitlerine şiirinde de kavimin çoğulu olarak akvam kavramını kullanmaktadır:

*Eski Dünyâ, Yeni Dünyâ, bütün akvâm-ı beşer,
Kaynıyor kum gibi, tûfan gibi, mahşer mahşer (Ersoy, 2018, s.827).*

8 İstiklal Marşı'ndan

Bu minvalde Mehmet Akif'te ırk, millet ve kavim kavramları genel olarak iç içe geçmiş şekilde kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde ırk ilk anlam olarak; "Kalıtımsal olarak ortak fiziksel ve fizyolojik özelliklere sahip insanlar topluluğu" olarak geçmektedir (TDK, 2023). İkinci anlamı ise soydur. Mehmet Akif'in doğrudan bu anlamda kullanmadığı açıktır. Ancak kavramların iç içeliği nedeniyle bu anlama gelen manaları da mevcuttur. Örneğin:

*İsterim sizlerde görmek ırkınızdan yâdigâr,
Çok değil, ancak, necîb evlâda lâyık tek şîâr.*⁹

dizelerinde soy anlamına yakın bir ifade geçtiği anlaşılmaktadır. Konunun başında bahsi geçen ve Akif'in kavmiyet ile milliyet kavramlarının ayrımını yapması, Akif ve dönemi itibarıyla milliyetçilik tartışmalarında siyasal düzlemde günümüz ırkçılığına tekabül eden kavramın kavmiyetçilik olduğunu göstermektedir. Bu minvalde binaen millet, akvam, ırk gibi kelimeleri Akif, günümüz anlamı ile millet kelimesi içerisinde kullanılmaktadır. Ancak Mehmet Akif için kavmiyetçilik uzak durulacak bir konudur. Bunu da Vaiz Kürsüde şiirinde şu şekilde ifade etmektedir:

*Nasılmış, anlayınız iddiâ-yı kavmiyyet!
Ne yolda mahvoluyormuş bakın ki bir millet!* (Ersoy, 2018, s.559).

Dönem itibarıyla siyasal anlamda kavmiyetçilik kavramı etrafına milliyetçilik tartışmaları gerçekleşmiştir. Konunun net olarak ifade edilebilmesi için şu alıntı önem arz etmektedir:

Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin İslam Mecmuasında neşredilen "İslam ve Terakki" başlıklı yazısında İddiayı kavmiyet ve cinsiyet yasaklanmış olduğunu beyan etmesi üzerine, takip ve tenkit mecmuasının sahibi Nüzhet Sabit bu yasağın mahiyetine dair, İslam mecmuasından daha etraflı açıklamalar talep eder. İslam Mecmuasından bir cevap gelmeyince Babanzade Ahmet Naim, bu vazifeyi deruhte eder ve İslam'da davayı kavmiyet-i kaleme alır. Türk yurdu sütunlarından da Ahmet Ağaoğlu İslam'da davayı milliyet yazısı ile Babanzade 'ye mukabele eder. İslam ve milliyetçilik konulu bu tartışmaya Türkçüler adına Ağaoğlu'nun katılması önemlidir. Ağaoğlu şahsi kariyeri itibarıyla modernist İslamcılığa yabancı olmadığı gibi, Sıratimüstakim ve Sebilürreşad da İslamcılarla teşviki mesaide de bulunmuştur. Dini konulara ve İslam tarihine onlar kadar vakıftır (Çalen, 2017, s.159).

Her ne kadar eski zamanlarda vatan kavramının kullanım alanı daha farklı olsa da İmparatorluğun son dönemlerinde yaşanan gelişmeler vatan kavramını hem mekânsal açıdan genişletmiş hem de kavrama ilişkin olarak var olan duygusal bağı da

9 Hadîs Meâl-i Celîli'nden

perçinlemiştir. Başlangıçta ülke, memleket köy veya kasaba anlamında kullanılan bu kelimelerin edebiyattaki kullanımı dışında Tanzimata kadar siyasi bir kullanımı yoktu. Vatan kelimesini popülerleştiren ve ona yeni anlamlar katarak daha çok hürriyetçi ve İslami karakter kazandıran Osmanlı şair ve Fikir adamı Namık Kemal oldu. Bu kapsamda, “İslam alemine vatan ve millet kelimelerini yurt ve ulus anlamında kazandıran Tanzimat aydınları oldular.” (Kolektif, 2007, s.19). Buradan hareketle toplum nezdinde vatan kavramının siyasal düzlemde karşılık bulması aydınlar vesilesi ile yukarıdan aşağı şekilde bir yayılım gerçekleştirmiştir.

Mehmet Akif’te ise vatan kavramı birçok farklı kavramın birleşimi ile vücudun bir parçası olarak görülebilecek bir hüviyete bürünmüştür. Akif’in şiirlerinde vatan kavramı tepeden inmece bir yaklaşımdan ziyade halkın içindeliği ile birlik ve beraberlikle yer alınması gereken bir parçayı ifade etmektedir. Nitekim aşağıdaki dizelerde yurt kavramını hane ile eş değer görürken vatan kavramına yüklediği anlam açıkça görülmektedir:

*Yurdunu Allâh’a bırak, çık yola:
“Cenge!” deyip çık ki vatan kurtula* (Ersoy, 2018, s.1065).

Mehmet Akif’in adanmışlığı, kendini millî birlik konusunda da göstermektedir. Birlik ve beraberliğe genel olarak ümmet çerçevesinden bakmaktadır. Ancak bu bakış açısının aşamaları da mevcuttur. Nitekim ilk olarak sahip olunan sınırlar etrafında gerçekleşecek tam birlik neticesinde Müslümanlar refah seviyeleri yüksek, bağımsız bir hayat yaşama fırsatı bulacaklardır. Mehmet Akif için de başarıya ulaşma adına birlik kavramı önemli bir yerdedir. Nitekim;

*Sen! Ben! Desin efrâd, aradan vahdeti kaldır,
Milletler için işte kıyamet o zamandır¹⁰* (Ersoy, 2018).

dizeleri bu durumu göstermektedir. Irk, dil ve hatta din gibi farklılıkları dahi göz ardı ederek birlik oluşturabilmiş milletler mevcuttur. Akif de buradan hareketle birlik konusunu bir araç olarak nitelendirerek Müslüman milletlerin başarıya ulaşmak için birlik kavramına önem vermeleri gerektiğini ifade etmektedir.

Günümüz siyasi tartışmalarında Mehmet Akif Ersoy’un İslamcılar ve Türkçüler açısından paylaşılamaması elbette Mehmet Akif’in düşüncelerinin derinliğinden kaynaklanmaktadır. Ancak Akif’in söyledikleri ya da icraatları dönem itibarıyla düşünüldüğünde Akif’in karakteriyle uyumsuz bir görüntü vermemektedir.

10 Ayet Meali, Enfal Suresi 46. Ayet

Mehmet Akif Ersoy, hassasiyetiyle inceliğini kararlığıyla pekiştirmiş bir karakterdir. Nitekim bu durum kendini Millî Mücadele zamanlarında da göstermektedir. Millî Mücadele'ye katılım anı da Akif'in bu durumuyla özdeşir. M. Ertuğrul Düzdağ, Mehmet Akif hakkında oldukça geniş bir bilgi hazinesine sahiptir. Düzdağ'ın belirttiği bu durum hassasiyetin kararlılıkla pekiştirilmesine örnektir: Akif, milli mücadele karşıtlığında fetva verildiği gün İstanbul'dan Anadolu'ya geçmek üzere ayrılmıştır (Düzdağ, 2014, s.98). Bu girift ilişki Akif'in hayatında sürekli olarak devam etmiştir. Verilen fetvaya karşı çıkararak Milli Mücadele'ye katılması, dönem itibarıyla Akif'in zihin dünyası hakkında millî bir çabanın içine girmenin makullüğünü göstermektedir.

*İşte, ey unsur-i isyan, bu elîm izmihlâl,
Seni tâhrîk eden üç beş alığın ma'rifeti!
Ya neden beklemiyordun bu rezil akıbeti?
Hani, Milliyetin İslam idi... Kavmiyet ne!*

Sarılıp sımsıkı dursaydın a milliyetine (Ersoy, 2018).¹¹

Akif'in milliyet diyerek kastettiği kavram ümmettir. Bu dizelerde ırkçılık olarak kullandığı kavmiyet kavramı da mevcuttur. Bu dizelerde Akif, bu ırkını ileri sürme durumunu Allah'a karşı küfür olarak belirtmiştir. Burada bir yıkılışın öyküsü mevcuttur. Hele ki Arnavutlara karşı belirtilen bir durum da gözden kaçırılmamalıdır. Yukarıda alıntılanan dizeler bir bütünlük dahilinde bakıldığında sonuç verecektir. Farklı ırkları belirterek bir üstünlük kurulamayacağını belirtmiştir. Bir başka ifadeyle temel olarak Türk-İslam ülküsü içerisinde var olan milliyetçilik tanımından münezzeh bir yaklaşım mevcut değildir.

İslamcılık ve milliyetçiliğin harmanlanması yeni olan bir gelişme değildir. Meşrutiyet dönemi fikir akımları zamanında İslamcılık ve Türkçülük fikir akımları kısmî olarak birbirine muhtaç şekilde ilişkilerine devam etmiştir. Nitekim Yusuf Akçura'nın Sebilürreşad yazıhanesinde olması bunun delillerindedir. Mehmet Akif Ersoy'da da dinî ile millî konular birdir yani harmanlanmış şekildedir. "Akif, 'Quo Vadis' kitabını okurken "Lehistan'ın" yeniden dirilmesini, Roma'daki yeni dine nasıl sokmuştu! Milli ile diniyi nasıl karıştırmıştı." diye imrendiğini anlatır Mithat Cemal Kuntay. Devamında Akif'in kendi şiirlerinde bu iki mefhumun tek bir gaye olduğunu belirtir." (Kuntay, 2020, s.55).

11 Hadis Tercümesinden

Mehmet Akif'in İslamcılığı açısından diğer dikkat çekici husus Akif'in özgürlüğe düşkünlüğüdür. Bu minvalde Akif'in siyasi ve fikrî olarak yaptıkları önem arz etmektedir. Akif'in hilafet hakkında söyledikleri ve insanları milli mücadeleye çağırış tarzı oldukça önemlidir. Nitekim, dönem itibarıyla 'halifelik' kurumunun önemli olduğu bir zamanda Akif'in bu kurumu yorumlayış tarzı dikkat çekicidir. Halifeliğin bağımsızlıkla ilişkisine atıf yaparak, özgür bir ortamda İslam bayrağının hegomonik güç olduğu yerde halifelikten bahsedilebileceğinde bu durum mevcut değilse halifenin dahi köle olduğundan bahsetmektedir. Bu sebeple Müslümanların evvela hürriyet kavramına önem vermelerini devamında ibadete yönelmelerini salık vererek Mustafa Kemal Paşa etrafında halkı toplamak istemiştir (Kuntay, 2020, s.76).

2.3. EROL GÜNGÖR

Nispeten kısa bir ömür geçirmiş olan Erol Güngör, bu süre zarfında kültür, medeniyet ve milliyetçilik kavramlarına dair düşünceleri ile literatüre büyük katkılarda bulunmuştur. 1965'te doktor, 1975 yılında doçent ve 1978 yılında da profesör olmuştur. Sistemantik düşünce ve disiplinler arası çalışmaları nedeniyle milliyetçilik ve kültür kavramlarında derli toplu ve derinlikli fikirler ortaya koymuştur.

1938 yılında Kırşehir'de köklü bir ailede dünyaya gelen Erol Güngör tıpkı Mehmet Akif Ersoy gibi çocuk yaşta eğitim faaliyetlerine başlamıştır. Dedesi son Ahi tekkesi şeyhi ve Ahi Evran Camii'nin imamı olan Hafız Osman'dır. Yetiştığı çevre Erol Güngör'e Anadolu'ya has kodların hepsinden beslenmesine yardımcı olmuştur. İlk ve orta eğitimini Kırşehir'de tamamlayan Güngör, bu süreçte Osmanlıca'yı da öğrenmiştir. 1956 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kayıt yaptırdıysa da hocası Mümtaz Turhan'ın tavsiyesi üzerine, İstanbul Üniversitesi felsefe bölümüne kayıt yaptırmak adına Hukuk Fakültesi'nden ayrılmıştır. 1961 yılında tecrübî psikoloji bölümünde asistanlığa başlamıştır. Sosyal psikolojiye duyduğu ilgi, sosyoloji alanında derinleşmesine sebep olmuştur.

Erol Güngör, yayımladığı köşe yazıları, makaleler ve kitaplar vesilesiyle içinde bulunduğu topluma ve millete dair derdinin olduğunu ve bu durumu eleştirel bir tutumla ve disiplinler arası bir bakış açısı ekseninde halkın içinden incelemiştir. Erol Güngör'in millet, kültür medeniyet kavramlarına ilgisinin doğal sonucu olarak halkın içinde bir vizyonu mevcuttur. Nitekim bunun en güzel örneği kısa süreli de olsa

bulunduğu Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü dönemindedir. Konya halkının mesafeli olduğu üniversiteyi, gerçekleştirdiği projeler vesilesi ile halkı sürece dâhil etmiştir. Böylelikle hem Konya halkına üniversite kavramını sevdirmiş hem de üniversite bünyesinde gerçekleştirdiği projeler vesilesi ile Selçuk Üniversitesine değer katmıştır (Gürlek, 2018).

Erol Güngör'ün bu çalışma açısından diğer önemli yanı ise içinde bulunduğu geleneğe, ekole eleştirel bir yaklaşımda bulunarak geliştirmesidir. Nitekim Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan çizgisinin takip ettiği söylenegelmiştir. Ancak Güngör, öncelikle Ziya Gökalp'i Türk kültürü üzerinden eleştirmektedir. Her ne kadar Erol Güngör'ün milliyetçilik anlayışı Ziya Gökalp ve Mümtaz Turhan tarafından oturtulan sınırlar üzerinden devam etse de Güngör'ün eleştirel katkıları devam etmiştir. Hatta Güngör bazı konularda Gökalp ve Turhan'ın fikirlerini reddetmiştir. Bilhassa, Gökalp'e Türk kültürünü yanlış anlaması üzerinden nüktedan bir eleştiride bulunmaktadır. (Balcı, 2011). Erol Güngör'ün iki ana hatta eleştirel çizgisi bulunmaktadır. “Eleştiri çizgilerden birisi pozitizm-Durkheim (sosyolojik pozitivism) ve Ziya Gökalp eleştirisidir. Diğer eleştiri çizgisi ise bilhassa o dönemde Türkiye'deki tezahürleri itibarıyla Marksizme yönelik tenkididir.” (Sarı, 2022, s. 22).

Erol Güngör'ü farklı kılan önemli özelliklerden birisi de onun hem farklı alanlarda birikim sahibi olması hem de içinde bulunduğu toplumu tüm yönleriyle irdelemesidir. Kültür konusunda yaptığı yorumlar, sosyal değişimi ele alırken kullandığı metotlar da bu durumu göstermektedir. Güngör'ün farklı bilim dallarında uzmanlaşması ve bu alanlara hâkimiyeti Güngör'e farklı bir bilim anlayışı katmıştır (Vayni, 2021, s. 17). Bu durum ise onun hem çok çeşitli bir düşünüş tarzının olmasına ve bu vesile ile konuları sistemleştirme kabiliyetine yol açmıştır

Güngör'ün akademik gelişiminde sosyal psikoloji alanında yaptığı çalışmalar önemli yer tutar. Çözümlemelerinde sosyoloji, antropoloji ve sosyal psikolojinin yaklaşımlarını kullanarak karma bir yöntemle Türk toplumunun değişim sürecini ele almaktadır (Akgül, 2002, s. 21). Güngör'ün disiplinler arası yaklaşımı Tarih ve Sosyoloji'nin metotlarını birleştirerek tarih sosyolojisi alanına girmesinde de görülebilmektedir. “Türk toplumunu anlamının en iyi yolunun Türklerin sosyal, iktisadi ve kültürel tarihine bakmak olduğunu düşünmekte bu sosyal, iktisadi ve kültürel geçmişi bütünlük içinde ele almaktadır.” (Avcıoğlu, 2020, s.61) cümlelerinden de anlaşılacağı üzere Erol Güngör'ün çok yönlü bu tavrı hem eleştirel

kimliğine katkıda bulunmuştur hem de farklı alanlara başvurarak yaptığı yorumları geçerli kılmıştır.

Güngör'ün çalışmamız açısından önemli diğer bir yanı ise dine bakışıdır. Öncelikle Güngör, pozitivizm ve maddeciliğe karşı bir düşünüş tarzı vardır. Bu nedenle kavramları yorumlamasında ve dine bakışında bir ayırım belirlemektedir. Güngör'de din insanın hayatını anlamlandıran bir sistemdir. Güngör'ün dine yüklediği anlamlar günümüz açısından daha fazla ilgi görmektedir. Nitekim zaman kavramının yorumlanmasında yaşanan değişim nedeniyle din kavramında eski yorumlanma tarzından uzaklaşmıştır. Örneğin Güngör içinde değişen olgular karşısında değişmeyen değerleri din haricinde bir yerde bulmak imkânsızdır. Nitekim bu durum zihin dünyamızda yaşanan sorunların çözümü içinde bir anahtar niteliğindedir (Tanrıverdi, 2010).

Dinler içerisinde İslam dinin farklarını ortaya koyan Erol Güngör, birleştirici unsur olarak gördüğü İslam'ı aynı zamanda koruyucu bir çatı olarak da göstermektedir:

Güngör'e göre, İslam günümüz insanının ihtiyaçlarını karşılama hususunda diğer dinlerle kıyaslanamayacak bir üstünlüğe sahiptir. Bir tarafta günlük hayatta menfaat çatışmasından başka bir değer tanımayan, diğer tarafta da içtimai fonksiyonu bulunmayan ve ancak ferdi tatmin etmeye yarayan dinler bulunmaktadır. Oysa günümüzde, insanı bütünüyle ele alıp ön plana çıkaracak ve diğer her şeyi insanın hizmetine sunacak bir sistem aranmaktadır. İslam'ın gayesi de bundan başka bir şey değildir. Dolayısıyla manevi buhran içinde bulunan insanlığın, aradığı değerleri İslam'da bulması mümkündür. İslam böyle bir ideale hizmet etmek için kendini yenilemek zorunda da değildir. Çünkü İslam realitenin üstüne çıkarken bile ondan kopmamaktadır (Tanrıverdi, 2010).

Tüm bu cümleler ışığında Erol Güngör'ün çalışmamız açısından zihin dünyasına ait bilgiler aktarılmıştır. Doğup büyüdüğü çevrenin zihin dünyasına katkıları, içinde yetiştiği topluma aşına oluşu ve devamında ekol olarak geldiği geleneğe karşı yerinde saymaktan ziyade eleştirel bir tutumla geliştirme çabası Erol Güngör'ü bu çalışma açısından önemli kılmaktadır. Aynı zamanda kültür ve medeniyet kavramları hakkında yaptığı çalışmalar ve bu kavramları disiplinler arası bir anlayış ile açıklaması tek bir kanaldan beslenmeyip, çeşitliliği içinde barındırması nedeniyle de önemlidir.

2.4. EROL GÜNGÖR'DE KAVRAMLAR

Erol Güngör, yaşadığı dönem itibarıyla bazı kavramların yeni oluştuğu, bazı kavramların ise yaşanan siyasi gelişmeler neticesinde kavram muhtevalarının değiştiği bir dönemde fikirlerini paylaşmıştır. II. Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde dünyadaki siyasi gelişmeler iki kutuplu bir hâlden tek kutba doğru yol alırken komünizm ve kapitalizm arasındaki savaş kendini Soğuk Savaş olarak göstermektedir. Bireycilik ve toplumculuk arasındaki çatışma da bu durumdan etkilenmiştir. Bireyciliğin pozitivismden aldığı güç neticesinde tek alanda uzmanlaşma popüler hâle gelirken, farklı alanlarla harmanlanmış çalışmalar da kendini göstermektedir. Tüm bu gelişmeler neticesinde Erol Güngör hakkında şu yorumlar yapılabilir:

II. Dünya Savaşının ertesinde sosyal bilimlerin yeniden yapılandığı ve önceki asrın disiplinler ayrımı dayalı anlayışının multidisipliner bir yaklaşıma evrildiği o dönemde Güngör hiçbir alana bigane kalmamış, kendi asıl uzmanlık sahası olan sosyal psikoloji disiplininin yanı sıra tarihe, antropolojiye, sosyolojiye, din sosyolojisine, edebiyata, edebiyat eleştirisine dair yazıları ile kendi döneminin pek çok meselesine ilgi duymuştur (Sarı, 2022, s.10).

Türk kültürünün üç ana kaynağı vardır: Türklerin müşterek tarih ve dil sahibi bir kavim olarak çok eskiden beri edindikleri ve geliştirdikleri vasıflar, yani Anadolu'ya yerleşen Türklerin kavmi hususiyetleri, ikincisi İslam medeniyeti, üçüncüsü de Anadolu'da ve Rumeli'de geçen uzun bir tarih boyunca edindikleri bilgi ve tecrübe (Güngör, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, 2019).

Erol Güngör'ün bu cümleleri Türk kültürünün derinlikli yapısını özetlemektedir. Nitekim Günder'de bulunduğu toplumun kodlarına vâkıf bir mütefekkindir. Bu nedenle Türk toplumunun dine olan bakışını daha çocuk yaşlarda ayrıntıları ile öğrenmiştir. Güngör'ün dine olan bakışı sonradan akademik bir hüviyet kazanmıştır. Bu durum da geleneksel usulün Erol Güngör'ün bünyesinde devam ettiğini göstermektedir. Geleneksel usûl ile öğrendiği dini bilgileri sonradan akademik bilgi ile harmanlaması topluma kendi içinde ayna tutmasına yol açmıştır. Toplum içinde harmanlanan bilgiler nedeniyle Erol Güngör'de din kavramı dinamik bir haldedir. Dini toplumun bağlarını kuvvetlendiren bir hal olarak görmektedir. "Zira o, dini Marksçı bir yaklaşımla ideolojik bir yanlısına değil, daha çok Durkheimci ve Weberci bir yaklaşımla toplumsal dayanışmayı güçlendiren bir sosyal müessese, bireylerin ve toplumların hayatına anlam veren bir değerler sistemi olarak ele almıştır." (Sarı, 2022, s.21).

Erol Güngör’de din kavramı bu denli önemli durumdayken dönem itibarıyla bazı önemli kavramların da din ile ilişkisini incelemiştir. Özellikle Türk modernleşmesi konusu Erol Güngör için birkaç başlıkta anlatılabilecek bir durum değildir. Ancak birkaç cümle ile duruma değinmek faydalı olacaktır. Erol Güngör Türk modernleşmesinin yanlış Şekilde yorumlandığını düşünmektedir. Bu değişimin bir zihniyet değişimi ile aynı olduğunu dile getirmektedir. “Türk batılılaşmasının yanlış kodlanmasının en büyük müsebbibi bunun bir zihniyet değişimi süreci olduğunun idrak edilememiş olması, en mühim sonucu ise söz konusu idrak başarısızlığından kaynaklanan taklitçilik meselesidir.” (Bilgenoğlu, 2020). Taklitçilik meselesinin yanında Güngör’n Türk modernleşmesinin diğer bir başarısızlık nedeni olarak Şu durumu gösterdiği ifade edilmektedir: “Güngör, batılılaşma başarısızlığını inkılapların tepeden ve halka rağmen otoriter metodlarla yapılması ve pozitivist bir zihniyete sahip olan aydın sınıf ile yönetici elitin yanlış bir tarih, kültür, toplum ve bilim anlayışına dayanmasıyla açıklar.” (alen, 2020). Erol Güngör’n bu sonuçlara ulaşmasında içinde yer aldığı ekolün ve toplumun kodlarına olan hkimiyetin etkisi vardır. Çünkü Erol Güngör, “Türkiye’de modernleşme ve batılılaşma hadisesini tıpkı hocası Mümtaz Turhan gibi her Őeyden önce bir kültür değişmesi hadisesi olarak ele almış ve bunu yaparken de kültürün en temel bileşenlerinden biri olan din ile toplumsal değişmeler arasındaki ilişkiyi incelemiştir.” (Sarı, 2022, s.19).

Adam Smith’in millet tanımının içinde kitlevi bir kamu kültürünü görevler dahilinde paylaşmak vardır. (Smith, 2009, s.32) Güngör için de millet tanımı siyasi teşekküllerini tamamlamış ve nimetlerden milletin tüm üyelerinin adalet içinde yararlanması geleneğini oturtmuş bir kesim olarak yorumlanabilir. Bu nedenle Güngör’de millet kavramı aydın halk bütünlüğünü temsil etmektedir. Yönetici bir elitin halka kapalı bir güncelin oluşmasından ziyade halkın içinden gelen yetişmiş kadronun yöneticiliği daha evladır. Hatta bu nedenle Osmanlı İmparatorluğundan rnekler vermektedir.

Bizim Osmanlı cemiyeti böyle statik bir hengin en güzel örneğini teşkil eder. Tahsil ve tecrübe sonunda idareci-münevver tabakasına geçen insanları halktan ayırt eden hususiyet, bilgi ve kabiliyet farkıdır; üst tabakayı meydana getirenler, padişah da dahil olmak üzere, bir ve aynı kültürün en ince işlenmiş tarafını temsil ederler. Dünyaya, tarihe, kendi kültürlerine ve yabancı kültürlere karşı tavırları halkın tavrından pek farklı değildir. Halkın hocaları ile yüksek tahsil gören gençlerin hocaları aynı kimselerdir; Süleymaniye Medresesi’nde ders okutan bir müderris aynı zamanda Süleymaniye

Camii'nde halka vaaz eder, yine aynı insan sarayda şehzâdelerin eğitimi ile meşgul olur (Güngör, 2019).

Bu nedenle Erol Güngör'de millet kavramı her yeni günde değişen bir anlamadan ziyade geçmiş ile bütünlük kurarak geleceğe yönelen bir anlayışa sahiptir. Nitekim bu durum şu cümlelerle açıklanabilir: “Erol Güngör; toplumu, güncel olanın bakiyesi değil, bir tarihsel sürecin sürekli yenilenmesi sonucu olarak gördüğünden dolayı tarihsel perspektif hiç ihmal edilmemiştir.” (Yavuz, 2021, s.7).

Bu çalışmada Erol Güngör'de birlik kavramı ise ahlak kavramı ve kültür kavramı ile birlikte incelenmiştir. Bu incelemede Erol Güngör'ün ahlak ve kültür kavramlarına bakışı bu çalışma bağlamında ayrıca önemli görülmektedir. Nitekim Güngör için birliğin yapı taşlarından en önemlilerinden biri de kültür kavramıdır. Kültür kavramı ile de ahlak kavramı bir ilişki içerisindedir.

Kültür kavramının çok yönlülüğü her ne kadar anlaşılmasını güçleştirse de toplum açısından bakıldığında insanları bir arada tutmaya yarayan bir araç olarak yorumlanabilir. Bazen de milletleşme yolunda ulaşılması gereken bir amaç hüviyetine bürünebilir. Güngör'de bu durumu iki farklı açıdan incelemektedir. Öncelikle Cumhuriyet dönemindeki aydınları ikiye ayırır. Bunlardan ilki olan Türkçüler cumhuriyetin ilk yıllarında kimliğin kaybedilmemesini isteyenlerdir. Bu sebeple Türkçülük aynı zamanda milli kimliği korumaktadır. Bu dönemde ikinci kısım olan Batıcıların bahsettiği üzere İslam öncesi dönemi korumak olarak anlaşılmalıdır. Nitekim Batıcılar dönem itibarıyla Türk kültürünü İslam öncesine götürmektedirler. Ancak Güngör, milliyetçilere bir uyarıda bulunarak “halka dönüş ile eskiye dönüşü” birbirine karıştırmamaları gerektiğini vurgulamıştır (Erdem, 2017, s.106). Burada kültür hakkında Erol Güngör'ün eleştirileri genellikle Cumhuriyetin ilk yıllarınadır. Nitekim Osmanlı son dönemi fikir akımlarından Batıcılığın ortaya koyduğu fikirlerden bir kısmının Cumhuriyetin ilk yıllarında da rağbet görmesi Güngör açısından dikkat çekicidir. Güngör için kültür biricik bir kavramdır. Bir diğer deyişle; kültür, toplumun üyelerinin asırlardır yaşadıkları olaylara verdiği cevapların tümü olarak yorumlanabilir. Bu nedenle İngiliz milleti ile Türk milletinin kültür açısından her ne kadar benzer yönleri olsa da millî bir kültürden bahsedilmeden kültür kavramı tam olarak açıklanamaz. Nitekim Erol Güngör bu konuda şu cümleleri kurmaktadır:

Herhangi bir milletin bir başka millete ait kültürü olduğu gibi benimsemesi imkânsızdır. Bu, tıpkı bir millete ait tarihin bir başka millet tarafından aynen yaşanması gibi olur. Tarih bir milletin hayatıdır;

yani hayat içinde karşılaşılan ve büyük ölçüde başkalarınınkinden farklı olan şartların ve bu şartlara yapılan tepkilerin hikâyesidir; kültür ise bu tepkilerden doğan inanç, norm ve davranış özellikleridir (Güngör, 1980, s. 20).

Kültür kavramının içinde farklı kavramlar da mevcuttur. Bu kavramlar içerisinde en önemlilerinden biri de ahlakıdır. Evrensel ahlak kuralları olduğu gibi yerel kültürlerle özgü ahlak kuralları da mevcuttur. Bir milletin kültürel birikiminde ahlak anlayışının önemi büyüktür. Nitekim; “Erol Güngör’ ün düşüncesinde ise ahlak, insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemek için konulan kurallar olarak tanımlanmaktadır. İnsanların bir arada yaşamaları ve ilişki içinde olmaları ahlaki ilkeleri de gerekli hale getirmektedir. Ona göre ahlak, “toplum hayatının gerektirdiği davranışlarla ilgili bir kavramdır.” (Güngör, 1998, s.12).

Vatan kavramı ise Erol Güngör’de milliyetçilik kavramı doğrultusunda yorumlamak daha anlamlı olabilir. Çünkü Erol Güngör’de söz konusu kavramlar genel itibarıyla birbirine bağlı şekildedir. Vatan kavramını da milliyetçilik kavramı ile işlerken görülecektir ki din mefhumu olmadan milliyetçilik durumu anlatılamamaktadır.

1960’lı yıllarda Batı’da son derece yaygın olan alternatif dini arayışlara (...) karşın İslam dünyasında ise din yerine ikame edilmeye çalışılan komünizm ve benzeri diğer ideolojik yönelimler tutunamamıştır. Batı’da yarı dini dinimsi ya da sivil din gibi işleyen yapılar İslam dünyasında yeterince rağbet görmemiştir. Bilhassa Türkiye özelinde ele alınacak olursa Batılı ülkelerde sekülerleşmiş bir sivil din şeklinde işleyen milliyetçilik Türkiye’de daha çok İslami yönelimlerin farklı bir başlıkla ifade edilmesi şeklinde işlev görmüştür ve seküler bir milliyetçilikten hızla muhafazakâr bir Müslüman milliyetçiliğine evrilmiştir (Sarı, 2022, s.23).

Erol Güngör’de vatan kavramı dinamik bir hâldedir. Geçmiş ile geleceği birleştiren bir anlama bürünmüştür. Nitekim bu dengeyi şu şekilde ifade ederek geçmiş ile gelecek arasında bir bağ kurmuştur: “Eskiye devamlı bir şeyler katarak onu her an yenilemediğimiz takdirde tıpkı bir müzede yaşayan insanlara benzeriz. Müzeler güzeldir ama hayatın dışında şeylerdir.” (Güngör, Düünden Bugünden Tarih, Kültür ve Milliyetçilik, 2019). Bunun yanında milliyetçilik konusunda gösterdiği dinî tavır, vatan kavramı için de aynen geçerlidir. Nitekim Töre dergisinin 19. sayısında “Nerede evliya kabri varsa orası Türk toprağıdır.” (Dok, 2016) cümlesini kurmuştur. Bu cümle din ile vatani, geçmiş ile geleceği birleştirmektedir. Vatan kavramının sahibi olarak

geçmişte bu vatan üzerinde yaşayanları da hâlâ aktif olarak bir üyesi olarak görmektedir. Bu durumu da şu sözlerle açıklamaktadır:

İsterseniz Türkün vatan anlayışı için şöyle pratik bir formül bulabiliriz: Nerede evliya kabri varsa orası Türk toprağıdır. Evliyası olmayan yerde Türk de yok demektir eğer olsaydı mutlaka içlerinden ya bir şehit, ya bir ulu kişi çıkardı ve halkın gönüllerini kendi kabri üstünde birleştirdi. Zaten manevî kudretiyle halkı koruyacak birinin bulunmadığı yerde Türk nasıl yaşar? (Güngör, 2022).

2.5. MEHMET AKİF ERSOY VE EROL GÜNGÖR MUKAYESESİ

Tüm bu bilgiler ışığında Mehmet Akif Ersoy ve Erol Güngör mukayesesinde kavramların muhtevaları belirtildikten sonra iki şahsiyet arasında bir karşılaştırma gerçekleştirilebilir.

Milliyetçilik ve küreselleşme kavramları açısından aydın önemli bir konumdur. Nitekim bir bakıma kavramların topluma sunulması ve devamında alacağı şekil ile birlikte kavramlara yön tayin edilmesi aydının görevidir. Bu nedenle Mehmet Akif Ersoy ve Erol Güngör'ün aydın kavramına bakışlarının Türk milliyetçiliği ve küreselleşme kavramları bağlamında tartışılması konuya katkıda bulunacağı düşünülmüştür.

Mehmet Akif Ersoy ve Erol Güngör'ün aydın kavramına bakışlarındaki benzerlik, dönemleri itibarıyla yaşanan gelişmeleri yorumlamada da katkı sağlayabilir. Erol Güngör'ün ve Mehmet Akif'in ortak noktalarından ilki, aydınlar hakkında fikirleridir. Genel olarak aydınlar hakkında milletin kodlarından uzak Batı ya da Rus taklitçiliğinde bir aydın hüviyetinden yakınmaktadırlar. Özellikle aydınların din hakkında ve kültür hakkındaki fikirlerini iki şahsiyet de eleştirmektedir. Mehmet Akif, Süleymaniye Kürsüsünde şiirinde aydın adayları hakkında şu dizelere yer vermiştir:

*Bu giden kâfileden birçoğu cidden tahsîl
Ederek döndü. Fakat geldi ki üç beş de sefil,
Hepsinin nâmını telvîse bihakkın yetti...
Gönderenler ne peşîmân oluyorlar şimdi!
Hiç unutmam ki, cömerdin biri, hem zengin adam,
Beni yüzdürdü nihâyette şu sözlerle: “İmam,
Günde on kerre gelip istediniz hep verdim.
Yine vermezsem eğer millet için, nâ-merdim.*

*Yalnız, ehline gitsin bu emekler... Olur a,
İş bizim Avrupa yârânına benzer sonra!
Hâli ıslâh edecekler, diyerek kaç senedir,
Bekleyip durduğumuz zübbelerin tavrı nedir?
Geldi bir tânesi akşam, hezeyanlar kustu!
Dövüyordum, bereket versin, edepsiz sustu.
Bir selâmet yolu varmış... O da neymiş? Mutlak,
Dîni kökten kazımak, sonra, evet, Ruslaşmak!
O zaman iş bitecekmiş... O zaman kızlarımız,
Şu, tuttukları gâyet kaba, pek ma'nâsız
Örtüden sıyrılacak... Sonra da erkeklerden,
Analık ilmini tahsîl edecekmiş... Zâten,
Müslümanlar o sebepten bu sefâlette imiş:
Ki kadın "sosyete" bilmezmiş, esârette imiş!..
Din için, millet için iş görecektir alçağa bak;
Dîni pâmâl edecek, milleti Ruslaştıracak!
Bunu Moskof da yapar, şimdi rızâ gösterelim;
Başka bir mârifetin varsa haber ver görelim!
Al okut, Avrupa tahsîli desinler, gönder,
Servetinden bölerek nâ-mütenâhî para ver;
Sonra bir bak ki: Meğer karga imiş beslediğin!
Hem nasıl karga? Değil öyle senin bellediğin!
Sâde bir fuhşumuz eksikti, evet, Ruslardan...
Onu ikmâl ediverdik mi, bizindir meydan!
Kızımın iffeti batmakta rezîlin gözüne...
Acırım tükürüğe billâhi, tükürsem yüzüne.
demiş olsaydı eğer: "Kızlara mektep lâzım...
Şu kadar vermelisin." Kahrolayım kaçmazdım,
Elverir sardıığımız bunları halkın başına...*

Ben mezârımda, huzûr istiyorum, anladın a! (Ersoy, 2018, s.331).

Erol Güngör düşüncesinde aydın konusu ve kavramı ise özellikle önemli bir kavram olarak dikkat çekmektedir. Nitekim vefatından sonra derlenen ve 1995 yılında yayımlanan *Sosyal Meseleler ve Aydınlar* başlıklı bir kitabı bulunmaktadır. Güngör

için aydın, milli kültürü ile barışık ve bu sebeple halkla içiçe olan kişidir. Halkta aydını bu şekilde isteyeceğinde aydın halk bütünleşmesi sağlanmış olacaktır.

Yerli ve milli olan aydın, toplumun yapısına aykırı olmamak için toplum nezdinde geçerli olan dine de yabancı olmamalıdır. Bu nedenle aydın kavramı ve din kavramı bir şekilde uzlaşmak zorundadır. Bu minvalde Güngör'de de Mehmet Akif gibi aydının dine bakışı önemli konumda görünmektedir. Din; aydın için, içinde yaşadığı toplumun kodlarını anlamada ve toplumu bir arada tutmada çok önemli bir işlevi yerine getirmektedir.

Aydınımız dinde reform yapılmasını en çok isteyenlerin, aslında her türlü reform yapılsa bile bir defa olsun ibadet edecek kimseler olmadığını düşünmektedir. İnsanın şahsen inanmasa bile din işleriyle uğraşabileceğini düşünmektedir. Bu nedenle gelebilecek itirazları cevaplarken, din işlerine alaka göstermekle dindarların işlerine müdahale etmenin ayrı şeyler olduğunu hatırlatmaktadır (Güngör, 1996a, s. 329).

Bunun dışında Güngör İslâm'ın bir hayat düzeni olduğunu söylemektedir. Onu hayatından çeken insanın, İslâm'a hizmet değil belki ihanet edeceğini söylemektedir. Özetle İslâm ile bütünleştiğimizizin üstünü çizmektedir. Bu nedenle reform başlığı altında İslâm'dan tamamen uzaklaşmanın yanlış olduğunu belirtmektedir (Sarıkoyuncu ve Yaşar, 2015). Türkiye'de genellikle aydının din üzerine eleştirileri gündeme gelirken Erol Güngör ve Mehmet Akif'te din kavramına yabancı olmayan bir aydın tasviri yer almaktadır.

Bir diğer önemli husus ise iki şahsiyet de din istismarını farklı şekilde ele almaktadır. Erol Güngör, din istismarını, din hürriyetinin çok sınırlandığı yerlerde bir anlam taşıyacağını belirtir (Güngör, Türk Kültürü ve Milliyetçilik, 2019, s. 142). Güngör'ün din istismarı denilince siyasi bir düzlemde cevap verirken Akif'in ise doğrudan halkı yaşadığı sorunlar üzerinde direkt bir yaklaşımda bulunması da dikkat çekmektedir. Mehmet Akif ise bu konuda şu şekilde dizelerle cevap vermektedir:

Ya ta'assubları ? Hiç sorma, nasıl maskaraca?

O, uzun hırkasının yenleri yerlerde, hoca,

Hem bakarsın eşi yok dîne teaddîsinde

Hem ne söylersen olur dîni hemen rencîde!

milletin hayrı için her ne düşünsen: Bid'at ;

Şer'i tağyîr ile, terzîl ise -hâşâ- sünnet!

Ne Hudâ'dan sıkılırlar, ne de Peygamber'den.

Bu ilimsiz hocalardan, bu beyinsizlerden

Çekecek memleketin hâli ne olmaz, düşünün! (Ersoy, 2018).

Türk milliyetçiliğinin muhafazakâr kanadında kültür odaklı bir yaklaşım söz konusudur. Küreselleşmenin kültürel hegemonyasına karşı Türk milliyetçiliği millî kültür ile karşı çıkmaktadır. Elbette ki kültürel etkileşim göz ardı edilemez durumdadır. Nitekim maddi örnekler vesilesi ile Erol Güngör, normal bir Amerikalının gündelik hayatındaki yaşantısında kullandığı malzemelerin dünyanın çeşitli yerlerinden geldiğini ve bu etkileşimin de normal olduğunu belirtmektedir (Güngör, 1989, s. 97).

Farklı kültürlerle etkileşimin millî kültüre olan tahribatları genellikle tartışma konusudur. Ancak millî kültür çekirdeğinin bozulmadan farklı kültürlerle etkileşim neticesinde millî kültürün gelişmesi Güngör açısından herhangi bir sorun teşkil etmemektedir.

Güngör, milliyetçiliğin daha çok kültürle millî kültürle ilgili olduğunu belirtir. Türk milliyetçileri millî kültür davası olan insanlardır. 'Millî kültür davası olmak' ise, kültürel bozulmayı ve onun tabiriyle soysuzlaşmayı önlemek istemektir. Bunun için de Batı'nın tüketim nesnelere, tüketim alışkanlıklarını, Batı'nın kültür ürünlerini sahiplenme ve tüketmeyle ilgili bir dava ortaya konmalıdır. Bu ifade onun Batı kültürüyle alışverişe tamamen kapıları kapattığı şeklinde okunmamalıdır. Batı kültüründen faydalanacağımız çok şeyin olduğunu, örneğin "iş ahlakı" gibi belirterek özümüzü bozmadan da Batı kültüründen faydalanabileceğimizi söyler (1987b, s.178-179). Güngör burada Batı'nın tüketim toplumu formları, kalıpları dediğimiz ne varsa ona şiddetli bir karşı çıkışın bayraktarlığını yapmaktadır (Erdem, 2017).

Mehmet Akif de bu konuya ilişkin fikirlerini hem dizelerinde hem giriştiği tartışmalar vesilesiyle açıklığa kavuşturmuştur. Örneğin;

Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atını;

Veriniz hem de mesainize son süratini,

Çünkü, kabil değil artık yaşamak bunlarsız;

Çünkü, milliyeti yok san'atın, ilmin! (Ersoy, 2018).

dizeleri Batı'nın olumlu yanlarına atıf yapmaktadır. Ancak Erol Güngör'deki itidalli yan Akif'te de mevcuttur. Nitekim dönem itibarıyla bu tartışmalarda genel olarak hep Batı'yı tamamen bir kabul ediş ile tamamen bir reddediş durumu mevcuttur. Ancak çalışmaya konu edinen iki şahsiyet de bu konuda itidalli bir tavır takınmışlardır.

Örneğin; Batıcılardan Abdullah Cevdet'in, İmparatorluğun geri kalışının nedeni olarak dini göstermesi ve Batı'nın tüm fikirlerini kabul etmemiz gerektiğini söylemesine karşın Akif şu mısralarıyla cevap vermiştir:

*Hayır mehâsin-i Garb"ın birinde yok hevesi;
Rezâil oldu mu lâkin, şîâridir hepsi! (Babacan, 2021).*

Küreselleşmenin tahripkâr tavırları kültürel alanda kendini daha sert biçimde göstermektedir. New York'ta yaşayan bir kişinin gündelik hayatı ile Konya'da yaşayan bir kişinin gündelik hayatı ciddi biçimde benzer yanlar göstermektedir. Bu durum ise mekânsal olarak farkın haricinde kültürel olarak bir farkın kalmamasına yol açmaktadır. Oysa Türk milliyetçiliğinin merkezinde millî kültür kavramı yer almaktadır. Millî kültürün muhafazasında ise tarih şuuru hem dayanak oluşturmaktadır hem de millî kültürün gelişmesi için bir rota çizmektedir. Erol Güngör'ün milliyetçiliğinde de millî kültür ve tarih şuuru dikkat çekmektedir. Tarih şuuru ve milli kültüre dayalı bir milliyetçilik anlayışına sahip Güngör'ün, hedef olarak milliyetçilere, milli kültür bütünlüğünü kurmalarını göstermiştir. Böylelikle siyasi bütünlük de kurulacaktır (Çoğal, 2023). Bu bütünlüğün önemli yapı taşı tarih şuuru vesilesi ile kurulacak milli kültürdür. Nitekim Mehmet Akif'te:

*Ömer'lerin, Yavuz'un, biz vefâsız evlâdı,
Siyânet eylemedik yâdigâr-ı ecdâdı.
Ne yâr-ı candı o, lâkin biz olmadık ona yâr;
Sonunda parçalanıp yurdumuz, diyâr diyâr (Ersoy, 2018).*

Dizelerini kullanarak bir tarih şuuru vizyonu ortaya koymuştur. Yukarıdaki dizelerden de görüleceği üzere Yavuz Sultan Selim'in vefasız evladı olarak addettiği toplumun parçalanmasından bahsetmektedir. Buradaki önemli husus ise Mehmet Akif'in tarih şuuru Türk tarihi ile birlikte İslam tarihini de içermektedir. Genel olarak Mehmet Akif'te bu durum bir bütünlük içindedir.

Küreselleşme kavramının karşısında bulunan Türk milliyetçiliğinin ana iddiası kültürel muhafazadan geçmektedir. Bu muhafaza için de özverili bir vatan sevgisinin olması kaçınılmazdır. Türk milliyetçiliğinin kimi yazarlara göre aşırı kısmında bulunan Hüseyin Nihal Atsız dahi, Mehmet Âkif'in vatanseverliğini şu cümlelerle dile getirmiştir: "Vatanperverliği, tam ve tezatsız bir vatanperverliktir. Akif, sözle vatanperver olduğu halde fiille bunu tekzip edenlerden değildi. Vatanperverane şiirler yazdığı halde en sefil bir namert ve en rezil asker kaçağı hayatı yaşayanlar henüz

aramızda bulunduğu için Akifin vatanperverliği yüksek bir değer kazanır.” (Mutlu, 2018).

SONUÇ

İmparatorluğun son dönemi yaşanan gelişmeler neticesinde bir yandan ulus devletleşme diğer yandan ise milletleşme süreci gerçekleşmiştir. Bu süreç geniş sınırlardan, Anadolu'yu kapsayan dar bir sınıra; çok ulusluluktan ise modern anlamıyla Türk ulusunu oluşturma çabalarına geçişi ifade etmektedir. Böylelikle bu dönem ulus devlet olmanın hazırlık safhası olarak ele alınmıştır. Artık yalnızca İmparatorluk bakiyesi bir Anadolu ve Türk milleti vardır. Cumhuriyet ile birlikte modern anlamda ulus oluşturma çabası görülmektedir. Bu minvalde “önce devlet oluşur; sonra devlet, ulusunu oluşturur” tarzındaki görüş bu dönem için muğlak ve geçersiz kalmaktadır. Nitekim İmparatorluğun bürokrasi ve devlet kademeleri Cumhuriyete transfer olmuştur. Yeni bir devlet olmadan ziyade yeni bir yönetim şekli değişiminden bahseden yazarlar da mevcuttur.¹² Buradan hareketle bu dönemin önemli kavramları sınırlılık, millet olma ve millî kültürdür.

Küreselleşme kavramı ise yaşanan süreçte her anlamda kullanılmasına imkân verilen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim doğuşu ve içinde bulunan kavramlar sürekli tartışma konusudur. Ancak bu çalışmada küreselleşme kavramının baskıcı yönüne değinilmiştir. Küreselleşme kavramı, Batılılaşma sürecinde yapılmaya çalışılan, bir ideoloji ya da metot olarak görülmektedir. Nitekim küreselleşme bir araç olmaktan ziyade amaç olarak kabul edilmiştir. Batılılaşmak, modernleşmek, asrileşmek tartışmalarının devamı olarak küreselleşme kavramının günümüzde yer bulduğu gözlemlenmiştir. Bu çalışmada küreselleşme kavramının daha ziyade olumsuz yanları öne çıkartılmaya çalışılmış olup; sınırların ortadan kalkıp kültürel bir tek tipleşmenin dayatıldığı bir anlayış, küreselleşme kavramının muhtevasıyla uyumludur. Bu nedenle toplumun sınır konusunda ve kültür konusunda verdiği tepki ile yaşananlar çerçevesinde iki şahsiyet üzerinden karşılaştırmalı bir inceleme yapılmaya çalışılmıştır.

Türk milliyetçiliği ise bu iki dönemde de genellikle ön plana çıkan fikir akımı olarak kendini göstermektedir. İmparatorluğun son yüzyılında ortaya çıkarak Cumhuriyet'in kurucu unsuru olması, çalışmada küreselleşme ve imparatorluğun son dönemlerinin konu kapsamına dâhil edilmesine neden olmuştur.

12 Murat Bardakçı'nın Bir Devlet Operasyonu: 19 Mayıs kitabı örnek olarak gösterilebilir.

Türk milliyetçiliğinin farklı yönlerinin kabulünden hareketle özellikle muhafazakâr Türk milliyetçiliği bu çalışma açısından önem arz etmektedir. Din mefhumunun milliyetçiliğin içinde olduğu ve buradan hareketle kültür kavramının ana etken olduğu bir Türk milliyetçiliği bu çalışmanın içerisinde yer almaktadır.

Çalışmada, Türk milliyetçiliğinin diğer milliyetçilik türlerinden farklı olarak doğuşunda ve gelişmesinde özellikle kültürel anlamda farklılıklar gösterdiği de bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk milliyetçiliğinin doğuşunun kültürel bir mirasın üzerinde gelişim gösterdiği görülebilmektedir. Güngör'de; Türk milliyetçiliğinin, milli kültürü sıfırdan oluşturma gibi bir durumunun söz konusu olmadığını, aksine milli kültürün asırlardır süregelen bir birikimin ürünü olduğu belirtir. Devamında diğer coğrafyalarda ortaya çıkan milliyetçilik türlerinin haricinde işgalden kurtulmuş bir milliyetçilik kodunun olmadığını belirtmektedir (Güngör, 2018, s.12).

Sınırların üzerinden vatan kavramına ve kültür üzerinden de birlik kavramına değinilmesinin nedenini de bu kapsamda değerlendirmek gerekmektedir. Türk milliyetçiliğinde doğal olarak bulunan etkenler de bu durumu kanıtlar niteliktedir. Türk milliyetçiliğinde millî birlik ve vatan kavramları milliyetçiliğin yapı taşları konumundadır. Bu durum, milliyetçiliğin doğallığından kaynaklanmaktadır. Ancak bu çalışmada milliyetçiliğin biricikliği kabul edilmiş; vatan kavramına ve millî birlik kavramlarına bakışın toplumdan topluma farklılıklar gösterdiği gözlemlenmiştir. Milliyetçiliğin biricikliğine yapılan atıf şu cümlelerle desteklenebilir:

Herhangi bir milletin bir başka millete ait kültürü olduğu gibi benimsemesi imkânsızdır. Bu, tıpkı bir millete ait tarihin bir başka millet tarafından aynen yaşanması gibi olur. Tarih bir milletin hayatıdır; yani hayat içinde karşılaşılan ve büyük ölçüde başkalarınınkinden farklı olan şartların ve bu şartlara yapılan tepkilerin hikâyesidir; kültür ise bu tepkilerinden doğan inanç, norm ve davranış özellikleridir (Güngör, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, 2019, s. 16).

Kültür, milliyetçilik alanında Batı'daki araştırmacıların bir kısmının milliyetçilik kavramı hakkındaki indirgemeci tavırları ve bir kalıp arayışlarına karşı; Türk milliyetçiliğinde biriciklik vurgusu olan bir kavramdır. Çalışmada vurgulanan bu biricikliğin içinde millîlik de vardır. Bu minvalde sosyal bilimler açısından şu örnek bu çalışmanın da iskeleti hüviyetindedir:

İlmin prensipleri, her ne kadar âlemşümul ise de ham maddesi millî ve mahallîdir. Matematik, fizik ve kimya gibi ilimlerin kanunları

kolayca genelleştirilebildiği halde psikoloji ve sosyoloji kanunları bu kadar kolayca başka gruplara tatbik edilemezler. Bilhassa bu konularda her milletin kendi yapısını ve işleyişini bizzat kendisi incelemeli, kendi problemlerine bizzat kendisi sahip çıkması gereklidir. İlimde tercüme ve aktarma elbette faydalıdır, ama bizzat araştırma ve inceleme çok daha faydalıdır. Hele, ilim tercümeciliği ve aktarmacılığı adına kültür emperyalizmine hizmet etmek korkunç gaflettir (Arvasi, 2017, s. 106).

Fakat bu biriciklik içinde boğulmadan evrensel geçerliliğe sahip kültürel gelişmelerin de yakından takip edilmesi gerektiği dikkate alınmıştır. Bu itidalli duruş medeniyet kavramı içinde kendini göstermektedir. Bu minvalde Güngör'e göre bir toplum, milli bir kültüre sahip olabildiği gibi ortaklaşa bir medeniyetinde sahibi olabilir. Çünkü medeniyet, farklı kültürlerin kesişim noktasını ifade etmektedir. Ayrıca devlette kültürel birikime sahip çıkarak onu geliştirip yaşatma göreviyle teşekkül etmiştir. Medeniyetten gelecek bir akışı yönetme kabiliyeti de devlete aittir (Güngör, 2018, s.66).

Tam olarak burada teknolojik gelişmelerin kültür kavramında neden olduğu değişimden de bahsetmek faydalı olacaktır. "Pek çoğumuz teknolojik medeniyetin kültürden farklı bir nizama göre geliştiğini görmüyor ve teknolojik terakki ile kültürel gelişmenin yan yana gideceğini sanıyoruz. Bu hata bizim teknolojik ilerlemeye tatbik edilen ölçüleri kültüre de tatbik etmemize ve böylece manasız bir eski yeni çatışmasına girmemize yol açıyor." (Güngör, Kültürde Eski Yeni, 2012) diyen Erol Güngör; eskilik yenilik tartışmalarını derinleştirerek, Yunanistan örneği üzerinden açıklamaktadır:

"Kültürdeki eskilik yenilik hiçbir zaman teknolojideki veya McIver'in tabiriyle medeniyetteki, eskilik-yenilik manasına gelmez. Medeniyet insanlık tarihi boyunca daima tek istikametli ve ileriye doğru bir gelişme göstermiştir. Yani Yunanistan'ın medenî seviyesi Eski Yunan'dan iki bin yıl daha ilerdedir, ama bugünkü Yunanistan'da Fidyas ayarında bir heykeltıraş veya Eflatun çapında bir filozofu yoktur." (Güngör, 2018, s. 117).

Ancak tüm bu gelişmeler karşısında yaşanan gerçeklik dikkate alınarak daha rasyonel bir yorum yapmak hususu ortaya çıkmıştır. Nitekim yerlilik ve milli kültürü geçerli etken olarak kabul etmekle birlikte Tanıl Bora'nın şu yorumu da çalışmamızda önemli bir görüş olarak kabul edilmiştir: "Türk inkılabında Avrupa mağlup olmuş, Avrupalılık muzaffer olmuştur." (Bora, 2021, sy.40).

Bu çalışmada Mehmet Akif Ersoy ve Erol Güngör'ün seçilmesi de bu sayılan hususlardan dolaydır. Nitekim Mehmet Akif Ersoy'un İmparatorluktan ulus devlete

geçiş sürecine şahitliği ile birlikte Erol Güngör'ün II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan Soğuk Savaş'ın içinde bulunması ve Soğuk Savaş sonrası dünyanın gidiş yönünü doğru bir şekilde yorumlaması çalışma kapsamında ayrıca incelenmeye değer görülmüştür. İki şahsiyetin seçilmesi için başka etkenler de vardır. Örneğin iki şahsiyet de hem aile çevresinden geleneksel eğitim almış hem de yüksek tahsil için döneminin üniversite eğitimine devam etmiş, aynı zamanda şahsi ilim ve fikir havzalarını oluşturmuşlardır. Erol Güngör; Ziyatur Aksun, Ali Fuat Başgil Osman Turan İbrahim Kafesoğlu, Nihal Atsız ve Mahir iz gibi isimlerle sohbet etme ve derslerine katılma imkânı bulmuştur. Mehmet Akif ise Yusuf Akçura, Eşref Edip, Neyzen Tevfik gibi isimlerle münasebette bulunmuştur. Bu durum Türkiye'de İslamcılık ve milliyetçilik tartışmalarında kaynak olarak görülen ekolün yakın ilişkisini de göstermektedir. Nitekim aradan geçen zaman da hem İslamcılık hem de Türk milliyetçiliği yaşanan ulusal ve uluslararası gelişmeler neticesinde dallanıp budaklanmıştır. Bu da kaynağın unutulmasına neden olmuştur. Bu durum hakkında Erol Güngör'ün şöyle bir yorumu mevcuttur:

Bizde ideolojilerin keskin çizgilerle ayrıldığını ifade eden Güngör, bu sebepten Akif'in de İslamcı düşüncenin öncüsü gibi gösterilmeye çalışıldığını belirtir. Akif'in İslamcılığı ile onu takip edenlerin İslamcılığı farklı olduğunu dile getiren Güngör, Akif'in benimsediği İslamcılığın milliyetçi bir yönünün olduğunu, Cumhuriyet dönemindeki İslamcıların ise milliyetçiliği kavim davası gütmeye olarak gördüklerini söyler (Usta, 2020).

Aynı şekilde İslamcılık hakkında Mustafa Kara'da şu yorumu yapmaktadır: "Sırat-ı Müstakim dar anlamda İslamcılık ideolojisinin merkezi değil, farklı fikirlerde insanlar da mevcut."¹³ Çalışmada örnek olarak seçilen şahsiyetlere herhangi bir kimlik atfedilmemiştir. Ancak Erol Güngör'ün doğrudan milliyetçi bir tavır takınması çalışmada da Erol Güngör'ü milliyetçi bir aydın olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Diğer taraftan Mehmet Akif Ersoy'un fikirlerinin İslamcılık ve milliyetçilik arasında girift bir ilişki doğurduğu hususu dikkate değerdir. Bir kimlik olarak milliyetçi diye tabir edilmekten uzak olan Mehmet Akif Ersoy, milliyetçiliğin öğelerini eserlerinde ortaya koyması nedeniyle milliyetçilerin ilgi duyduğu bir şahsiyet olarak anılmasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

- Aktürk, Ş. (2006). Etnik Kategori ve Milliyetçilik. *Doğu Batı Dergisi*(38), 31-32.
- Alican, M. (2021). Anadolu Milliyetçilik Üzerine. *Milli Mecmua*(22), 6.
- Argon, S., Argon, F., & Bayhan, F. (2019). *Dedem Mehmet Akif*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Atsız, H.N. (2011). Türk Ülküsü. Ötüken Neşriyat
- Arvasi, S.A. (2017). *Türk İslâm Ülküsü I*. Bilgeoğuz Yayınları.
- Avcıoğlu, G. Ş. (2020). Erol Güngör'ün Toplumsal Değişme Anlayışı ve Günümüze Dair Bazı Değerlendirmeler. *NOSYON: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*(5), 61-73.
- Avdar, R., & Avdar, R. (2020). Balta Limanı'ndan Mondorosa Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Ticaret (1838 - 1918). *Sakarya İktisat Dergisi*, 9(5), 110-124.
- Babacan, M. (2021). Sömürgeci Batı Medeniyeti Karşısında Mehmet Âkif. *Türk Dili*(831), 50-60.
- Balcı, E. (2011). Türkiye'deki Milliyetçilik Söylemleriyle Kıyaslamalı Olarak Erol Güngör'ün Sosyolojik Milliyetçilik Anlayışı. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 1-25.
- Bauman, Z. (2020). *Küreselleşme*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bilgenoğlu, A. (2020). Erol Güngör'ün Düşünce Dünyasında Türkiye, Ortadoğu ve İslam Dünyası. *Milli Mecmua*.
- Bloomberght. (2018, Eylül 25). *Trump: Küreselleşme Doktrinini Reddediyoruz*. Bloomberght: <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/2158687-trump-kuresellesme-doktrinini-reddediyoruz> adresinden alınmıştır
- Bora, T. (2021). *Türk Sağının Üç Hali*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Caner, O. (2021). İdeoloji ve Milliyetçilik Kavramları Açısından Türk Milliyetçiliğinin Tarihsel Gelişimi. 78.

- Çalen, M. K. (2017). *Osmanlıcılık ve İslamcılık Karşısında Türkçülük*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çalen, M. K. (2020). Erol Güngör ve Bir Başka Milliyetçilik Olarak Ülkücülük Üzerine Notlar. *Milli Mecmua*(12).
- Çarkçıl, A. (2020). Meşrutiyetten Cumhuriyete Mehmet Akif Ersoy'un Siyasi Faaliyetleri ve Düşünsel Biyografisinde Yer Alan Siyasal Kavramlar. *Mevzu - Sosyal Bilimler Dergisi*(3), 9-43.
- Çifci, H. H., & Demirkol, T. (2022). Küreselleşme Bağlamında Türk Milliyetçiliği. *Diyaletolog - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*(30), 163-178.
- Çilliler, Y. (2015). Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 10(2), 45-65.
- Coğal, N. (2023, Mayıs 10). *Erol Güngör'ün Milliyetçilik Anlayışı*. Türk Ocakları: <https://www.turkocaklari.org.tr/nejat-cogal/erol-gungor-un-milliyetcilik-anlayisi/1378> adresinden alınmıştır
- Dok, B. (2016). Türk Kültür Coğrafyaları: Bugün ve Yarın... Ne Yapmalıyız? *Türk Yurdu*(342), 105.
- Durcan, N. M. (2016). Küreselleşme Temelinde Ulus- Devletin Dönüşümü. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 188-203.
- Durdudiler, Z. (2020). Mehmet Akif Ersoy'un Milliyetçilik Anlayışı. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi.
- Düzdağ, M. E. (1988). *Mehmet Akif Ersoy*. Ankara : TCKB.
- Düzdağ, M. E. (2014). *Mehmed Âkif*. İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Erdem, G. (2010). İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında İslahât Fermânı'na Yeniden Bir Bakış. *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51 (1) 327-348
- Erdem, T. (2017). Erol Güngör'de Milliyetçilik ve Aydın. *Türk Yurdu*(362).
- Ersoy, M. A. (2018). *Safahat*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Fukuyama, F. (2016). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. İstanbul: Profil Kitap.

- Giddens, A. (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Gökalp, Z. (2018). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gökalp, Z. (2018). *Türkleşmek, İslâmlaşmak Muasırlaşmak*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E. (2012). Kültürde Eski Yeni. *Tecrübî Psikoloji Enstitüsü*, 80-88.
- Güngör, E. (2019). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik..* İstanbul: Yer- Su Yayınları.
- Güngör, E. (2019). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik..* İstanbul: Yer - Su Yayınları.
- Güngör, E. (2018). *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*. İstanbul: Yer - Su Yayınları.
- Güngör, E. (2018). *Tarihte Türkler*. İstanbul: Yer - Su Yayınları.
- Güngör, E. (2019). *Dünden Bugünden Tarih-Kültür ve Milliyetçilik*. İstanbul: Yer - Su Yayınları.
- Güngör, E. (2022, Temmuz 29). *Nerede Evliya Kabri Varsa Orası Türk Toprağıdır*.
ulkuyaz: <https://www.ulkuyaz.org.tr/doc-dr-erol-gungor-dundar-taserin-buyuk-turkiyesi/> adresinden alınmıştır
- Gürlek, D. (2018, Mart 15). Camideki Rektör: Erol Güngör. (B. Çakır, Röportaj Yapan) Lacivert Dergisi.
- Haşlak, İ. (2000). Milliyetçilik ve Modernleşme: XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Örneği. (3), 49-61.
- İz, F. (1988). Mehmet Akif Ersoy Biyografisi. *Erdem*, 5(11), 325-338.
- Karabıçak, M. (2002). Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerinde Ortaya Çıkan Yönelim ve Tepkiler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 115-131.
- Karakaş, M. (2006). Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği. *Doğu Batı* , 61.
- Karakoç, S. (2007). *Mehmed Âkif*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karataş, M. (2009). Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935). *Tarih Okulu Dergisi*, 2009(1), 203-214.
- Kolektif. (2007). *Anadolu'da İslam Kültür ve Medeniyeti*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

- Kuntay, M. C. (2020). *Mehmet Akif Ersoy Hayatı Seciyesi Sanatı*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Mutlu, S. (2018). Ruh Adamın Penceresinden Bir Karakter Âbidesi: Mehmet Âkif Ersoy Hüseyin Nihâl Atsız'ın, Mehmet Âkif Ersoy İle İlgili Düşünceleri Üzerine Bir İnceleme. *Atlas Sosyal Bilimler Dergisi*(2), 1-5.
- Ohmae, K. (1996). *Ulus- Devletin Sonu*. İstanbul: Türk Henkel Dergisi Yayınları.
- Renan, E. (2016). *Ulus Nedir*. (G. Yavaş, Çev.) İstanbul: Pinhan.
- Sarı, M. K. (2022). *Bir Ülkenin Meselelerine Dair Bir Erol Güngör Kitabı*. Ankara: Tezkire.
- Sarıkoçuncu, P. D., & Yaşar , Ö. (2015). Erol Güngör Örneğinde 1960-1980 Arası Türk Aydını ve Din. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(39), 259-268.
- Saygılı, R. (2020). Millet. T. Erdem içinde, *Milliyetçilik* (s. 13-28). İstanbul: Otorite kitap.
- Smith, A. (2002). *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Soysal, E. K. (2018). Küreselleşme, Milliyetçiliğin Sonu Mu? *Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, 2(2), 21-28.
- Stiglitz, J. E. (2006). *Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı*. İstanbul: Plan B Yayınevi.
- Tanrıverdi, H. (2010). Erol Güngör'de Dini Hayat. *Din Araştırmaları Dergisi*, 13(36), 31-46.
- Taş, P. D., & Göksüçukur, B. (2019). Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük Fikir Akımları ve Din. *Dini Araştırmalar*, 22(56), 463-488.
- TDK. (2023, Nisan 13). *TDK* . Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alınmıştır
- TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/islamcilik#1> (20.05.2023).
- Turan, O. (2021). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Uçar, F. (2018). Üç Tarz-ı Siyaset'in Bir Unsuru Olarak İslamcılık ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri. *History Studies*, 10(4), 191-217.

- Ukuşlu, H. (2021). Cumhuriyet Dönemi Muhafazakâr Milliyetçilikte Millet Anlayışı. *Doktora Tezi*, 217. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Usta, Y. (2020). Erol Güngör'ün Türkçülüğü. *Milli Mecmua*.
- Vayni, C. (2021). *Erol Güngör*. İstanbul: Yediveren Yayınları.
- Yanık, A. (1998). Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'te Kültür ve Medeniyet Kavramları. *Yüksek Lisans Tezi*, 79. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Yavuz, N. (2021). *Erol Güngör'ün Milliyetçilik Anlayışı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi / Yüksek Lisans Tezi.
- Yesevi, Ç. G. (2012). Türk Milliyetçiliğinin Evrimi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(2), 75-85.
- Yiğit, M. (2018, Mart 13). *Küreselleşme Kültürel Geçişkenlik ve Reform Arayışlarının Türk Düşünce Hayatındaki Yansımaları*. TASAV: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.tasav.org/media/k2/attachments/TASAV-DPA_Analiz_13_M.ZYyyyT_KreselleymeZBatylylaymaZTrkZDyncesi_Final.pdf adresinden alınmıştır
- Yıldız, M. C. (1999). Osmanlı'nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*(4), 279-301.
- Yücel, G. (2020). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İdeolojik Terkibinde Üç Tarz-ı Siyaset: Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük. *Akademik Hassasiyetler*, 7(14), s. 493-518.

